

Det antropologiske bondebegreb

Peter Henningsen

Fortid og Nutid marts 2000, s. 29-58

Inden for fag som antropologi og sociologi har studiet af bondekultur en lang historie bag sig. I perioden fra ca. 1930 og frem til midten af 1970'erne anvendtes der talrige kræfter på udforskningen af bondekulturer verden over, og i denne periode knæsattes en lang række analytiske begreber og definitioner, som den dag i dag er fremherskende på området. Nu klassiske sociologiske og antropologiske begrebspar som *peasant-farmer*, *rural-urban*, *traditional-modern*, *little tradition-great tradition* m.v. udvikledes og formuleredes i dette tidsrum i en frugtbar dialog mellem europæiske og amerikanske samfunds- og kulturforskere. Artiklen præsenterer en række hovednavne inden for de antropologiske *peasant studies* og redegør for de teoretiske positioner på området.

Peter Henningsen, f. 1964, cand. mag. i historie og europæisk etnologi, ph.d.-stipendiat ved Institut for Historie, Københavns Universitet. Har bl.a. skrevet: *Niels Juel og almuen på Tåsinge 1714-66. Elitekultur og folkekultur i Danmark i det 18. århundrede* (1993); *Hedens Hemmeligheder. Livsvilkår i Vestjylland 1750-1900* (1995) og *Bølgende agre af gyldent korn. Kornavlsideologien i dansk landbrugs historie, 1066. Tidsskrift for historisk forskning* 1995:4.

Hvad er en bonde? Umiddelbart et simpelt spørgsmål med et simpelt svar – og dog. Særligt antropologer og sociologer har gennem generationer forsøgt at besvare dette lille simple spørgsmål, uden at nå nærmere til sagens kerne og uden at kunne levere et fyldestgørende svar. Alle forklaringer har på den ene eller den anden måde kunne affærdiges med, at det ene eller det andet vigtige aspekt var udeladt, og man er derfor ikke nået meget videre med denne interessante sociologiske og begrebshistoriske problemstilling. Et stort antal sindrige, teoretiske konstruktioner og definitioner er gennem årene blevet bragt på banen, men hver gang er man mere eller mindre endt med at være tilbage ved det udgangspunkt, som blev formuleret af den danske etatsråd Jacob Mandix allerede i 1813: »Kortere, men næppe ganske adækvat, kan man definere ordet *bønder* således, at derved forstås folk, som bor på landet, og ikke kan henføres til nogen anden stand«. ¹

Bondebegrebet

At det ikke er så ligetil endda at definere begrebet *bonde*, skyldes ikke blot, at det er svært at blive klog på, hvilke karakteristika bønder verden over har til fælles, men også at begrebet har et forskelligt ideologisk, politisk, socialt og kulturelt indhold, afhængigt af hvor vi befinder os i tid og sted: i et begrebs-historisk perspektiv har begrebet *bonde* f.eks. ikke det samme ideologiske og kulturelle indhold som *landmand*, idet de to betegnelser er udtryk for to forskellige typer af agerdyrkere inden for hver sit politiske system: bonden er den feudale agerdyrker, med alt hvad det indebærer af tvang, underkastelse og social stigmatisering, mens landmanden er den kapitalistiske agerdyrker, der er juridisk fri, ligeværdig borger i staten og et produkt af den globale moderniseringsproces. I det feudale standssamfund betegnede *bonde* heller ikke nødvendigvis en agerdyrker, men derimod blot et medlem af fjerde-

stand – bondestanden – og bonden kunne lige så vel ernære sig af fiskeri som af landhåndværk. Begrebet var med andre ord ikke definatorisk knyttet til et bestemt erhverv.

Inden for den internationale *peasant*-forskning implicerer brugen af begrebet *peasant*, fænomener som livegenskab og afhængighed og de dermed forbundne kulturelle og sociale egenskaber, mens begrebet *farmer* signalerer modernitet, kapitalistisk produktion og entreprenørånd: kort sagt er en *peasant* traditionsbundet, mens en *farmer* er traditionsbrydende. Da den internationale *peasant*-forskning først og fremmest er en angelsaksisk foreteelse betyder det, at *peasant*-etymologien bliver lagt ned over andre sprogområders bondebetegnelser, f.eks. på det skandinaviske *bonde* og det tyske *Bauer*. Spørgsmålet er imidlertid om det er helt forsvarligt.

På de forskellige europæiske sprog har begrebet *bonde* ikke identisk etymologi. Det engelske *peasant* er f.eks. udledt af det franske *paysan*, der blot betyder en person, som bor på landet. Disse to betegnelser stammer, i lighed med de spanske og italienske, fra det latinske *pagus*, som betyder distrikt eller landskab (i lighed med det franske *pays*). Også det skandinaviske *bonde* refererer til en person, som står i spidsen for en husstand på landet, mens det tyske *Bauer* stammer fra det germanske begreb *bur*, som blot betyder hus eller den familiegruppe, der beboder et hus. Det finske *talonpoika*, som betyder husets søn, refererer på samme måde til en husstand.

Etymologisk betragtet har begreberne altså forskellig betydning. Det engelske *peasant* og det skandinaviske *bonde* har ikke det samme betydningsmæssige indhold: begreberne *bonde*, *Bauer* og *husbond* synes f.eks. at implicere tjenesteydelser, agerdyrkning og ledelse af et hushold, mens det engelske *peasant*, det franske *paysan* og

det italienske *paesano* har samme rødder som det latinske *pagan*, som er en betegnelse, dér, foruden at betyde landbo, også refererer til en person, der er udenfor og underordnet noget større. Meget sigende betyder *pagan* på engelsk hedning.²

De europæiske sprogs bondebetegnelser, hvad enten de har germanske eller latinske aner, har igennem historien haft en nedsættende betydning overfor de mennesker, hvorpå betegnelsen er blevet anvendt. I det 18. århundredes England var en bonde lig en person, der manglede dannelse og begavelse, og verbet *to peasant* anvendtes som synonym for at underkaste sig eller for at slavegøre sig.³ Britterne anvendte desuden begrebet til først og fremmest at betegne de nederste sociale lag i bondesamfundet, f.eks. husmænd, mens fæstebønder, arvefæstere, forpagtere og selvejere kaldtes *yeomen*.⁴ I Danmark anvendte man i lovgivningen betegnelsen for inferiøre personer, der syntes at være specielt uformuende, uden dannelse og som trængte til de mægtiges beskyttelse. I de slaviske sprog finder vi lignende betydninger: den gamle russiske bondebetegnelse *smerd* er f.eks. udledt af verbet *smerdet*, der betyder, »at stinke«, mens det polske *cham*, indikerer råhed og naivitet.⁵ Endelig kan nævnes det tyske middelalderskrift *Declinatio Rustici* fra det 13. århundrede, hvori der findes følgende bøjninger af begrebet *bonde*: skurk, landbo, djævel, røver, tyv og raner, og i flertal: elendige, tiggere, løgnere, slyngler, udskud og vantro.⁶

De europæiske sprogs forskellige betegnelser for bønder illustrerer, at man ikke uden videre kan drage paralleller mellem bondebegrebets etymologi i f.eks. England og Danmark. At være en *peasant* er i et begrebshistorisk perspektiv ikke helt det samme som at være en *bonde*. Det kulturelle og stigmatiserende indhold i begreberne er

forskelligt. Det må også her være på sin plads at gøre opmærksom på, at betegnelsen *farmer* jo rent faktisk betyder forpagter, og dermed henviser direkte til det forpagtningssystem, der afløste det engelske fæstesystem i senmiddelalderen.

Agrarsociologi og europæisk etnologi

I perioden fra ca. 1930 og frem til ca. 1975 anvendtes indenfor samfundsvidenskabelige fag som antropologi og sociologi talrige kræfter på studiet af bondekulturer. I denne periode knættedes en lang række analytiske begreber og definitioner, som den dag i dag er fremherskende på området. Nu klassiske samfundsvidenskabelige og kulturvidenskabelige begrebspaar som »peasant-farmer«, »rural-urban«, »traditional-modern«, »little tradition-great tradition« osv. udformedes i dette tidsrum i en frugtbar dialog mellem europæiske og amerikanske samfunds- og kulturforskere.

Selvom studierne indenfor agrarsociologi (rural sociology) i USA kan dateres helt tilbage til tiden omkring 1900, var det først efter 1930, at bondekulturen, på en global skala, blev et tema for sociologisk og antropologisk udforskning i en større målestok. Det skyldtes i høj grad, at de amerikanske antropologer skiftede forskningsfelt fra studiet af primitive stammesamfund til latinamerikanske, asiatiske og afrikanske bondekulturer. Herved opstod der et interessefællesskab med agrarsociologerne, som primært studerede samtidige europæiske og amerikanske agrarsamfund, og sociologerne kunne i stort omfang anvende den viden om traditionelle bondesamfund, som antropologerne fremlagde i deres arbejder. I stigende grad gik det også op for antropologerne, at de bondekulturer, som man så ihærdigt studerede i

den tredje verden, tillige havde overordentligt meget til fælles med de europæiske bondesamfund, og da særligt med disse samfunds ældre historie.

Sociologiske studier af bondesamfundene og deres sociale institutioner udgjorde i det 20. århundredes første trediedel et blomstrende forskningsfelt i Central- og Østeuropa. Den central- og østeuropæiske intelligentsia var stærkt tiltrukket af nationalistiske tanker og idéen om »det moderne«, og i deres iver for at reformere og »modernisere« samfundet stødte de gang på gang hovedet mod en mur, når de blev konfronteret med vældige skarer af bønder og landarbejdere. Disse udgjorde samfundets største befolkningselement og repræsenterede de allerfattigste og allernederste lag af befolkningen. Intelligentsiaen var derfor tvunget til grundigt at overveje, hvori disse store skarers levevis bestod, og hvorledes man analytisk kunne karakterisere deres livsform. I USA dukkede agrarsociologien op omkring århundredskiftet, hvor faget fik sin første lærestol ved universitetet i Chicago i 1892, men her fokuserede man ikke, som i Europa, på landboernes kultur og sociale organisation, men på landbruget som erhverv, på bonden som erhvervsudøver og på spørgsmålet om, hvorledes man analytisk kunne karakterisere forskellene mellem land og by og opstille håndfaste sociologiske kategorier.⁷

I løbet af 1920'erne udviklede den amerikanske agrarsociologi sig med rivende hast. Forskningen modtog store økonomiske midler fra den amerikanske regering og fra diverse interesseorganisationer, som var stærkt alarmerede over befolkningsnedgangen i landområderne og den tilsvarende befolkningsstigning i byerne. Desuden var man foruroliget over den stigende forskel i velstand og økonomisk vækst mellem land og by. Den amerikanske agrarsociologi anvendtes derfor som et

specifikt, politisk redskab, hvilket bl.a. kom til udtryk i de talrige »manualer« i agrarsociologi, som udkom i perioden.⁸

De agrarsociologiske discipliners forskellige udvikling i Europa og USA kan stadig spores i den nutidige forskning: i Europa lægges der størst vægt på spørgsmål om social stratificering og bondekultur, og den agrare sociologi er i Europa en sociologi om bøndernes sociale lagdeling, hvorimod den i USA snarere er en sociologi om landbruget selv og om de problemer, som det moderne, teknologiske landbrug afføder i de amerikanske landdistrikter. Europæisk agrarsociologi er derfor tættere knyttet til den amerikanske etnografi eller sociale antropologi end til den amerikanske agrarsociologi. Grænserne mellem sociologi og etnografi/socialantropologi er dog, mildt sagt, temmeligt flydende.⁹

De sociologiske forskningsområder, som falder udenfor den egentlige agrarsociologi, men som alligevel beskæftiger sig med studiet af landbosamfund, kan groft taget klassificeres indenfor følgende fire hovedkategorier: 1) Studier der benytter sig af landbosamfundet som analytisk omdrejningspunkt, 2) komparative studier af landbosamfund, 3) studier hvori landbosamfundet udgør rammen om studiet af familiemæssige, økologiske, kulturelle og personlighedsmæssige systemer og diverse andre fænomener og 4) studier af social forandring indenfor hver af de tre foregående kategorier.¹⁰

Den europæiske etnologi, således som den kendes i Skandinavien, Tyskland og dele af Østeuropa, har ligesom den agrare sociologi, beskæftiget sig med studiet af bondesamfund siden det 19. århundrede og har således en solid tradition bag sig på området. Dette til trods har det taget mange år, før særligt de amerikanske antropologer opdagede, at de ikke var de første til at studere bondekulturer. Den

polskfødte, men nu engelske, agrarsociolog Teodor Shanin har ved flere lejligheder været i karambolage med de amerikanske antropologer, når de gang på gang hævdede deres egen »førsteret« til *Peasant Studies*, og han har bl.a. sagt, at den amerikanske antropologi gang på gang har udvist forbløffende eksempler på national egoisme, når de har genopdaget »sandheder«, der har været kendt af forskere udenfor den engelsktalende verden i årevis.¹¹

Bortset fra den engelsktalende verdens mangelfulde kendskab til etnologiske bondestudier, publiceret på sprog som tysk, polsk, ungarsk, dansk og svensk m.m. kan en anden årsag til den anglosaksiske antropologis manglende interesse for den europæiske etnologi skyldes, at den europæiske etnologi stort set ikke har bidraget til udviklingen af begreberne *bondekultur* og *bondesamfund* som analytiske begreber. Det er således først i de senere år, at eksempelvis de danske etnologer er blevet mere internationalt og eksplicit teoretisk orienterede, hvilket i høj grad skyldes inspirationen fra netop den angelsaksiske antropologi.¹²

Funktionalisme og *community*

Inden for kultur- og socialantropologien tog studierne af bondesamfund deres begyndelse med den amerikanske antropolog Robert Redfields nu klassiske studie af den mexicanske landsby Tepoztlán fra 1930. Redfields arbejde, der falder inden for den antropologiske genre *community studies* var imidlertid kraftigt påvirket af tidligere antropologiske feltstudier blandt primitive folkestammer. Her var linien for udforskning af små *communities* (samfund/fællesskaber) allerede blevet lagt med A.R. Radcliffe-Browns og Bronislaw Malinowskis berømte monografier om *The Andaman Islanders* og *The*

Argonauts of the Western Pacific, begge fra 1922. Såvel Radcliffe-Brown som Malinowski havde gennem længere tid opholdt sig hos »de vilde«, hvor de havde levet og observeret stammernes daglige liv og ritualer. Efter endt ophold var de derpå vendt tilbage til »civilisationen«, hvor de kunne rapportere om fjerne kulturer, der levede isoleret fra omverdenen og derfor ikke var påvirkede af udefrakommende faktorer. Disse kulturer burde derfor analyseres og beskrives som lukkede sociale systemer af funktionelle og indbyrdes afhængige dele.¹³

Radcliffe-Brown og Malinowski blev med deres epokegørende *community studies* forløbere og ikoner for den kulturvidenskabelige forskningstradition, som kaldes funktionalisme, og som også blev bestemmende for hovedparten af de antropologiske studier af den tredje verdens bondekulturer. Strukturfunktionalisterne så menneskelige samfund som lukkede organismer, hvor samfundets enkelte dele (dets institutioner) indgik i et funktionelt forhold til hinanden og dermed også til helheden. Samfundenes sociale organisation, deres sociale og kulturelle systemer analyseredes ud fra en strukturel teori, hvori individer holdtes på plads af en social struktur, der bestod af samfundets institutioner.

Det var dog umuligt i længden at opretholde fiktionen om de primitive samfunds og deres sociale systemers lukkethed mod omverdenen. Det var teoretisk plausibelt at små, primitive stammesamfund, der levede isoleret i Amazonas, eller på Trobriand-øerne i New Guinea, kunne fungere uden kontakt med andre stammesamfund, men dette kunne vanskeligt gøres gældende i forbindelse med bondesamfund, der jo var afhængige af kontakten med folk udenfor bondestanden, f.eks. godsejere og købmænd i markedsbyerne.¹⁴ Her overfør hævdede strukturfunktionalismens fortalere, at selvom sam-

fundene ikke var isolerede og lukkede helheder, idet kontakt med omverdenen var tydelig og individer både ankom til og forlod disse samfund, så var det dog bondesamfundets egne institutioner, der determinerede individernes liv.¹⁵

Radcliffe-Browns og Malinowskis funktionalistiske arbejder og forklaringsmodeller kom med tiden til at etablere en autoritativ model for, hvordan antropologisk arbejde skulle udføres, og de blev skoledannende for flere generationer af antropologer, herunder også de folk, der arbejdede med bondekulturer.¹⁶ Det blev disse senere generationer, der kom til at bruge tid på strukturfunktionalismens og dens *community studies*' indbyggede problemer med hensyn til lukkethed/åbenhed overfor andre samfund samt teoriens problemer med at forklare forandringer: hvorledes adskiller man et bondesamfund fra et ikke-bondesamfund? Hvori består den analytiske og definatoriske forskel? Og hvorledes indtræffer der forandringer i et socialt system, hvis institutioner, ifølge den funktionalistiske teoridannelse, har til formål at opretholde det allerede eksisterende system?

Den universelle bondekultur

Som nævnt var det Robert Redfields monografi om den mexicanske landsby Tepoztlán, der indledte den nu mangeårige antropologiske æra med *community studies* i tredje verdens bondesamfund, og senere tiders kulturantropologer, der arbejder med agrare forhold og bondekultur, skylder Redfield flere af deres definitioner og arbejdsbegreber.¹⁷ Baggrunden for at Redfield, og mange andre med ham, i årene efter 1930 begyndte at rette deres opmærksomhed mod bondesamfund og bondekulturer, skyldtes i høj grad de mange kriser i den tredje verden og

den vestlige verdens politiske interesser i disse områder.

Særligt i årtierne efter 2. Verdenskrig opstod der blandt samfundsforskere en fornyet interesse for de agrare samfunds strukturer og som en følge deraf også en interesse for de europæiske bondesamfunds historie. Den underliggende dagsorden i de antropologiske teorier var, at de skulle kunne operationaliseres til gavn for de traditionelle (tilbagestående) bondesamfunds udvikling og forandring.¹⁸ Flere antropologer udviklede ligefrem tætte, venskabelige forbindelser til deres »studieobjekter«, således at deres arbejder til tider fik en ret tendentiøs udformning. Oscar Lewis hævdede f.eks., at flere af hans bedste venner var bønder, og at det netop var hans omsorg for bønderne som individer, der drev ham til at studere deres problemer.¹⁹

I en række lande udviklede den agrare antropologi sig til en anerkendt og respekteret forskningsdisciplin, hvilket bl.a. medførte at begrebet *bondesamfund* fik en noget anden betydning end tidligere, idet man nu, takket være Redfield, begyndte at anvende begrebet som en analytisk kategorisering. Tidligere havde det blot været anvendt som en mere eller mindre upræcis og tilfældig betegnelse.²⁰ I ældre tid havde man været tilbøjelig til enten at idyllisere fortidens agrare fællesskaber, som små idylliske samfund, hvor alle kom hinanden ved og hvor man arbejdede i harmonisk samdrægtighed, eller man havde med afsæt i oplysningstidens syn på bonden, kritiseret bondesamfundenes konservatisme og udviklingsmæssige træghed. Effekten af de mange nye antropologiske arbejder blev et nyt og mere nuanceret syn på livet i verdens bondesamfund, idet man nu forsøgte at indleve sig i bondens liv og forklare hans handlemonstre og holdninger på baggrund af hans egen kognitive virkelhedsopfattelse.

Redfields bog om Tepoztlán, en lille mexicansk by ca. 30-35 km udenfor Mexico City, bærer imidlertid præg af, at også Redfield i sine yngre år havde et noget romantisk og naivt billede af bondesamfundene. Han beskrev bl.a. byen som et lille samfund, der var »relativt homogent, isoleret, velfungerende og velintegreret«, og hvis indbyggere bestod af »tilfredse og tilpassede mennesker«.²¹ Oscar Lewis udførte 15 år senere også feltstudier i Tepoztlán og han nåede frem til den stik modsatte opfattelse: Tepoztlán var overhovedet ikke noget velintegreret og konfliktløst samfund, men derimod et samfund præget af manglende samarbejdsvilje, frygt, misundelse og mistillid i de mellem menneskelige relationer. Lewis mente, at de divergerende opfattelser mellem Redfield og han selv måtte skyldes, at Redfield på forhånd havde haft en altfor romantisk opfattelse af bondelivet og derfor var skøjtet henover de fænomener, som ikke passede ind i hans »Rousseauske« opfattelse.²²

Det antropologiske skift fra studiet af primitive stammesamfund til studiet af bondesamfund i den tredje verden og Europa førte til, at der nu skabtes et bredt spektrum af forskningsfelter og en frugtbar, tværvidenskabelig diskussion mellem antropologer, etnologer, sociologer og historikere. Af de fælles anstrengelser opstod, bl.a. på baggrund af Robert Redfields, George M. Fosters og Eric R. Wolfs studier i latinamerikanske og asiatiske bondeskulturer, helt nye analytiske begrebspar som *bondesamfund* og *bondekultur* (peasant society og peasant culture).

Interessant nok viste det sig hurtigt, at resultaterne fra disse arbejder i særlig grad syntes at passe på de allerede kendte strukturer i de europæiske bondesamfund.²³ Antropologen George Dalton mente ligefrem, at man kunne bruge de europæiske bonde-

samfunds udviklingshistorie til at belyse de forandringer, der skete med traditionelle bondesamfund i den tredje verden og de problemer, disse samfund stod over for,²⁴ og Robert Redfield hævdede, efter mange års studier i latinamerikansk bondekultur, at alle bondekulturer verden over syntes at stå i et slægtsmæssigt forhold til hinanden.²⁵ De indianske Maya bønder, som Redfield f.eks. selv havde studeret på nærmeste hold, mindede således mere om kinesiske bønder eller om traditionelle skandinaviske bønder, end de mindede om de primitive Maya indianere, som stadig levede i Mellemamerikas jungle. Mayabonden lignede tillige andre bønder – i andre verdensdele – mere end han lignede de af sine slægtinge, som var vokset op i byen. Dette førte bl.a. til at Redfield, på et møde for nordiske etnologer i 1953, udtalte, at *»jeg vover at fremsætte idéen om bondesamfund og bondepersonlighed, som en verdensomspændende menneskelig type«*.²⁶

Franskmanden René Porak var i 1943 gået så vidt, at han ligefrem påstod, at bønder udgjorde en »psykofysiologisk« race, idet han mente, at bønder verden over havde mere tilfælles end bønder og byboere indenfor det samme lands grænser. En lignende tone blev slået an af sociologen Roland Maspétiol, som mente, at det rurale liv med dets indre logik var *»ophavet til en særegen psykofysiologi«* blandt bønder. Disse påstande synes at hente en vis støtte i forskellige former for kilde-materiale. F.eks. kan man i et latinsk håndskrift fra det 4. århundrede finde beskrivelser af oldtidens bønder, som i et og alt svarer til antropologernes og historikernes beskrivelser af samtidige og fortidige bondesamfund,²⁷ og den gamle græker Hesiods digtcyklus *Værker og dage*, peger ligeledes mod eksistensen af en universel »bondenatur«.

Sociologen E.K.L. Francis foretog i

1945 en sammenligning mellem Hesiods bønder i oldtidens Grækenland (Boiotien) og bønder i nyere tids Europa og den tredje verden. Det førte ham til den overbevisning, at Hesiods beskrivelser af den græske bondes personlighed svarede nøje til de resultater, som også antropologerne var nået frem til i deres feltstudier. Konklusionen måtte altså blive, mente Francis, at bondekulturen var universel på tværs af tid og rum: *»Analysen af »Værker og dage« afslører udbredelsen af en række specifikke træk, som peger mod eksistensen af et meget karakteristisk kulturmønster, fælles for alle bønder«*.²⁸

Den umulige definition

Den nye doktrin om den globale bondestands tilsyneladende »enshed« førte til, at der i 1950'erne og 1960'erne anvendtes mange kræfter fra antropologernes side på at opstille en altomfattende analytisk definition på, hvad der kendetegnede bønder og bondekultur uafhængigt af tid og rum. Når man tager i betragtning, at denne altomfattende definition optimalt skulle omfatte europæiske bønder i det 16. og det 20. århundrede, latinamerikanske, asiatiske og afrikanske bønder i fortid og nutid m.m. uafhængigt af specifikke sociale og historiske forhold, forstår man, at en sådan generel definition endnu aldrig er blevet præsenteret! Skønt forskerne har været beskæftiget hermed i årevis, er de endnu ikke kommet frem til nogen anvendelig analytisk definition, der kan dække alle kategorier af bønder, og der er aldrig opnået nogen konsensus på området.

Dette førte bl.a. til, at George Dalton i 1972 plæderede for, at man nu burde indstille arbejdet med at skabe en sådan definition. Det var, mente Dalton, en fuldstændig absurd beskæftigelse,

så længe der fandtes så mange forskellige bondetyper kloden over, både i tid og rum, som umuligt kunne rummes i én, altomfattende »peasantry-in-general«-definition«. I stedet burde man bruge kræfterne på at undersøge bondestanden i sine forskellige udviklingsfaser og opstille en definition for hver fase. Dalton mente, at man kunne opstille tre sådanne, nemlig 1) bonden før moderniseringen, 2) bonden under moderniseringen og 3) bonden efter moderniseringen. I arbejdet med at opstille definitioner indenfor hver af disse tre faser ville det være nyttigt at vende sig mod den europæiske historie, idet man her detaljeret og kilde-nært kunne følge bondestandens udvikling fra feudalisme til kapitalisme – fra tradition til modernitet. Daltons forslag vakte noget kritik, men egentlig ikke meget. Forslaget rundsendtes til 50 forskere indenfor fagområdet, men kun de fem havde bemærkninger til Dalton, og deres kritik ramte ikke alvorligt hans pointe. Kun antropologen Eric R. Wolf, som Dalton havde kritiseret kraftigt, responderede voldsomt og hævdede, at Daltons arbejde var intetsigende og ubrugeligt.²⁹

Skønt George Dalton havde fat i en væsentlig pointe, anfægtede det ikke *peasant*-forskerne i nogen stor udstrækning. Såvel før som efter Daltons indlæg i debatten, syntes det fortsat at have været arbejdet med den altomfattende definition, der var den røde tråd i megen antropologisk og sociologisk forskning på området.

Den første forsker, der forsøgte at opstille en definition med henblik på bønder, var den amerikanske antropolog A.L. Kroeber, der nærmest en *passant* kom ind på emnet i sit monumentale oversigtsværk *Anthropology* fra 1948. Ifølge Kroeber har alle bønder, uden undtagelse, deres base på landet, men alligevel lever de med relationer til markedsbyerne. De udgør et classesegment af en større befolk-

ningsgruppe, som sædvanligvis omfatter bymæssige centrer, til tider storbyer. De udgør del-samfund med delkulturer i samfund, hvor de aldrig er den (politisk)dominerende gruppe. De er forskellige fra primitive stammefolk, idet de ikke lever isolerede, de ikke besidder politisk selvstændighed og ikke er kulturelt selvtilstrækkelige. Desuden har bøndernes lokale enheder bevaret mange kulturelle træk af deres gamle identitet og sociale integration, tilhørsforhold til jorden, kulturelle dyrkelse, provinsielle snæversynethed og traditionelle kunst.

Med definitionen sigtede Kroeber især til det 19. og 20. århundredes europæiske bønder, men ikke desto mindre er hans meget overordnede karakteristik blevet benyttet som analytisk udgangspunkt i stort set alle antropologiske arbejder og teoretiske diskussioner om bønder, der er udkommet siden da.³⁰ Definitionens meget overordnede karakteristik har dog ikke kunnet tilfredsstille de antropologiske forskere. Man har derfor forsøgt at opstille yderligere og langt mere detaljerede definitioner. Problemet var imidlertid, at man hver gang endte med at have udeladt det ene, glemt det andet og overset det tredje. Det synes derfor ikke muligt at opstille en definition, der omfatter »peasantry-in-general« nærmere, og som er bedre end Kroebers. I hvert fald ikke, hvis den skal tjene et heuristisk formål. Dalton slår da også i sit polemiske indlæg fast, at det er lige præcis sådan, det forholder sig:

»Enhver som forsøger at konstruere generaliseringer; der gælder for alle bønder; i fortid og nutid, i Europa, Asien, Latinamerika, Caraibien og Mellemøsten, må nødvendigvis lade sig nøje med Kroebers definition: bondeøkonomien er baseret på landbrug, hvilket involverer en blanding af subsistensproduktion og markedsproduktion. Bonde-landsbyer er delvis selvstændige og

delvis forbundet med byer af en eller anden slags samt til større kulturelle og politiske grupperinger. Videre kan man ikke gå og stadigvæk opstille »sande« generaliseringer«. ³¹

Dalton opponerede imod det synspunkt, at det var muligt at arbejde kulturanalytisk med et generelt og altomfattende bondebegreb. Et synspunkt som bl.a. George M. Foster havde plæderet for i 1967: til forskel fra den ældre sociologis og antropologis opfattelse af begrebet *bonde* som et begreb, der refererede til feudalismen og til det specifikke sociale system i Europa i Middelalderen, så Foster og hans samtidige bønderne i et videre perspektiv – som en vigtig, samfundsmæssig type, der kun tilfældigt kunne relateres til tid og rum. Ligesom de primitive samfund, industrisamfundene og muligvis de koloniale plantagesamfund var former, indbyrdes i slægt med hinanden, og hvis definition ikke var bundet til geografiske eller historiske steder, således så antropologerne nu også bønder som mennesker, hvis livsformer havde bestemte strukturelle, økonomiske, sociale og personlighedsmæssige lighedstræk, og som derfor også kunne sammenlignes med andre basale former, uanset reference til tid og sted. ³²

Ét af hovedproblemerne for forskerne og deres ihærdige definitionsforsøg bestod i, hvorledes man analytisk skulle kategorisere de mennesker, der levede på landet, og som delte bondestandens kognitive opfattelse, men som ikke var bønder. Det kunne f.eks. dreje sig om hyrder, landhåndværkere og de latinamerikanske gauchos. Problemet med Kroebers overordnede definition bestod netop i, at den var alt for overordnet. Den tilgodeså ikke, at betegnelsen af bondekulturen som en delkultur ignorerede den omstændighed, at der også indenfor bondekulturen selv eksisterede delkulturer. ³³

Fig. 1. Robert Redfield (1897-1958). Redfield var den første amerikanske antropolog, der kastede sig over studiet af kultur i »komplekse samfund«, dvs. samfund, der adskilte sig fra de stammesamfund, som antropologien indtil da havde haft som sit klassiske arbejdsområde. Han var også den første amerikanske antropolog, der studerede bondesamfund og som forsøgte at opstille analytiske modeller, der skulle forklare forskellene mellem stammesamfund, bondesamfund og urbane samfund.

Robert Redfield og det rural-urbane kontinuum

Den kulturanthropologiske videnskabs *grand old man* indenfor bondeforskningen, Robert Redfield, forsøgte selv at overkomme disse vanskeligheder med udgangspunkt i mexicanske forhold. I bogen *Peasant Society and Culture* fra 1956 forsøger han sig med en »peasantry-in-general«-definition, hvor han også kommer ind på den senere »peasant-farmer«-debat: en bonde er en person, der har kontrol over et stykke jord, som han dyrker og hvortil han

er knyttet med traditionsmæssige og emotionelle bånd. Jorden og han er ét – de er begge dele af en helhed og en relation, der går hundreder af år tilbage i tiden. Bonden behøver ikke at besidde ejendomsretten til sin jord for at have denne holistiske opfattelse. I praksis er det nok, at han dyrker og kontrollerer den. Det er heller ikke nødvendigt, at han har et institutionaliseret forhold til f.eks. en godsejer eller til folk i markedsbyerne. Godsejeren og byboen er ikke nødvendigvis en uomgængelig del af bondekulturens væsen og karakteristika.

Redfields helt centrale temaer er bøndernes »tradition«, deres »livsstil« og relationen mellem bonde og elite, idet bønder dyrker deres jord i overensstemmelse med en »traditionel livsstil« og »skotter til, eller influeres af, de fornemme« (the gentry). Et bondesamfund kan være helt eller delvis sammensat af fæstebønder og/eller selvejerbønder, nybyggere (squatters) på overdrevet, der selv har tiltaget sig retten til deres jord, lejehusmænd osv. Dette dog vel at mærke, hvis de har så meget kontrol over deres jord, at det tillader dem at leve en traditionsbundet livsform, hvori dyrkningen af jorden er tæt forbundet med deres identitet og personlighed og hvor der ikke er tale om blotte forretningsinvesteringer, der blot skal skabe en profit i den anden ende. Landbruget repræsenterer nemlig bondens mål, ikke hans middel. Landbruget er ikke et springbrædt til noget andet og bedre, f.eks. til at tjene penge nok til at ophøre med at være bonde. Bondens landbrug udgør ikke kun hans levevej, men også hans livsform. Den type af landbrugere, der arbejder ved hjælp af investeringer, reinvesteringer og moderne forretningsprincipper, og som ser på jorden som en kapital, er ikke bønder. De er derimod *farmers* og deres livsform er ikke præget af tradition, men derimod af et brud med denne.³⁴

Redfield er her inde på den samme problematik, som senere George Dalton tog op. *Farmers* er ikke bønder, og da amerikanske og europæiske landmænd i det 20. århundrede bredt kan karakteriseres som *farmers* er det ikke muligt, at omfatte disse i en altomfattende »peasantry-in-general«-definition. Det er imidlertid tydeligt, at Redfields definition lider af de samme skavanker, som andre altomfattende definitioner. F.eks. implicerer hans definition, at bønder overalt har et emotionelt forhold til jorden, hvilket ikke er tilfældet. Antropologen Bernard Gallin har således demonstreret, at i visse områder af Kina gør dette forhold sig ikke gældende. Gallin mener i stedet, at den tilsyneladende kærlighed til jorden, som bonden nærer i visse områder af verden, snarere skal ses som en kærlighed til den eneste form for økonomisk tryghed, som bonden reelt besidder.³⁵

Redfield definerer først og fremmest bonden og bondesamfundet i kraft af kulturelle aspekter. Han anvender ikke meget tid og plads på at definere bonden i kraft af sin politiske, juridiske og erhvervs-mæssige status. At karakterisere bonden ud fra erhvervs-mæssige kriterier afviste han pure, idet en sådan definition ville inkludere mange primitive stammefolk, som ikke havde det forhold til det urbane, som Redfield især lagde vægt på i sin definition.³⁶ Redfield placerer først og fremmest bonden i en kulturel kontekst – i spændingsfeltet mellem by og land – for at udlede de karakteristika, der er særlige for bonden modsat andre befolkningsgrupper. Det afgørende punkt er her spørgsmålet om »den store« og »den lille tradition«. Redfield mener, at bondekulturen står i et nøje forhold til magthavernes, de dannedes og byboernes finkultur på den måde, at bondekulturen indgår i et tæt samspil med den mere polerede, urbane kultur. I et givet samfund eksisterer

der således en magtfuld elite, hvis kultur afspejler befolkningens måde at leve, tænke og ræsonnere på, mens der blandt de brede masser findes en mere folkelig og ureflekteret kultur. Det essentielle problem, når man skal definere *bonden* bliver derfor at klargøre, hvorledes disse to former for tradition samvirker med hinanden – hvorledes de kommunikerer med og modificerer hinanden og hvorledes de sofistikerede og de folkelige kulturer er forbundet indenfor den mere overordnede kultur, som udgør selve den pågældende civilisation:

*»I en givet civilisation er der en stor tradition forbeholdt det reflekterende mindretal, og en lille tradition for det stort set ureflekterende flertal. Den store tradition plejes i skoler og templer; den lille tradition virker i sig selv og opretholdes i de ikke bogligt dannedes dagligliv i landsbysamfundene. Filosoffens, teologens og det dannede menneskes tradition er en tradition, der bevidst plejes for at blive videregivet. Småfolks tradition bliver for det meste taget for givet og bliver sjældent udsat for nogen kritik, endsige bliver genstand for nogen former for raffinering og forbedring«.*³⁷

Det er i bestemmelsen af disse to traditioners forhold til hinanden, at man skal søge at definere bondekulturen og begrebet *bonde*.³⁸ Redfield ser med andre ord først og fremmest bonden som et kulturelt fænomen, snarere end som udtryk for en bestemt sociologisk, politisk eller økonomisk orden i en givet civilisation. Bonden som begreb eksisterer ikke i kraft af sig selv, men udelukkende i kraft af sin modstilling: bondekulturens lille tradition eksisterer i kraft af den civiliserede og polerede kulturs store tradition. Bondekulturen er nemlig ikke selvtilstrækkelig, men behøver konstant næring fra de urbane centre. Den kræver med andre ord en anden kulturs eksistens for at kunne fortsætte med at fun-

gere.³⁹ Den logiske konklusion bliver da, som Redfield også selv fremhæver, at der ikke ville findes bønder, hvis der ikke fandtes byer. Uden byen ville bønderne blot være landbrugere, mens det begrebsmæssige indhold, der ligger i termen *bonde* implicerer det urbane og det feudale: *»Der fandtes ingen bønder før de første byer opstod – og de primitive agerdyrkere, som ikke lever i kraft af byen, er ikke bønder«.*⁴⁰

Andre *peasant*-forskere, som f.eks. Daniel Thorner, var enige med Redfield heri. *»Et bondesamfund forudsætter eksistensen af byer og en kløft imellem disse byer og landet«*, siger Thorner således i *International Encyclopedia of the Social Sciences*, men tilføjer, at denne kløft på én og samme tid skal være af politisk, økonomisk, social og kulturel art. Begrebet *bonde* skal, ifølge Thorner, anvendes som et analytisk begreb, der refererer til en helt bestemt territorial og statslig kontekst, som implicit skal være til stede, når man taler om bønder.⁴¹

Redfields noget ensidige fokusering på bondekulturens lille tradition og dens forhold til den urbane store civilisation betyder, at han reelt negligerer den politiske, sociale og økonomiske kontekst, som Thorner her taler om. Skønt han mener, at bonden ikke kan eksistere uden byens eksistens, skyldes det ikke den statslige kontekst, hvori by og bondesamfund indgår, men alene den eksisterende kulturforskel og kulturelle sammenhæng mellem det urbane og det rurale. Fikseringen på kulturen alene betyder således, at Redfield ikke tager højde for, at bonden ikke kun skal ses i relation til byen og dens kultur, men også i relation til den juridiske, sociale og økonomiske orden, der hersker i feudale eller feudallignende stater.

Redfields teoridannelse bærer på mange områder præg af evolutionistisk tankegods, idet han placerer bondesamfundet i et udviklingsmæssigt

kontinuum mellem primitive stammer og bymennesker. Bonden står midt imellem stammesamfundet og det moderne, urbane samfund. Han besidder på den ene side mange af de egenskaber, der findes i de primitive stammesamfund, som kom før bondesamfundene, og på den anden side besidder han også egenskaber, der hidrører fra byen og dens civilisation. Bonden er således en form for overgangsfigur mellem det primitive og det civiliserede: »bonden er en type, der er lavet af primitivt materiale, men som langsomt er blevet formet om til noget andet pga. byens tilstedeværelse og dens indflydelse (...) bonden er forskellig fra den primitive i den meget væsentlige henseende, at bondens samfund kun er et del-samfund, hans samfund er ukomplet uden byen og selv ser han sin tilværelse som en verden, der omfatter byen, dens mennesker og dens produkter. Den primitive lever i kraft af sit eget selvfor-synende stammesamfund og de andre samfund, der eksisterer omkring ham, måske med forskellige sprog og kulturer, består af mennesker som han selv, idet de ikke er afhængige af byen og ikke er bundet til ham i noget komplekst system af indbyrdes relationer. I et stammesamfund handler man måske med et andet og fjernt samfund, man henter sin ægtelage dér eller bekriger dem måske, men i en bondeby lever man derimod i kraft af institutioner og i kraft af for længst etablerede forventninger, der har deres oprindelse i byen«. ⁴²

George M. Foster og lagkagens fordeling

Antropologen George M. Foster fungerede gennem flere år som faglig sparingspartner for Redfield, idet de gensidigt kritiserede og kommenterede hinandens arbejder i diverse tidsskrifter. I en række afhandlinger fra 1950'er-

ne og 1960'erne var Foster desuden med til at levere metodiske og analytiske nybrud indenfor bondekulturforskningen. Foster fokuserede først og fremmest på en kulturel bondedefinition, og søgte efter bondens karakteristika i bondekulturen selv. Han lå således helt på linie med Redfield, idet han ikke bestræbte sig på at karakterisere bonden i form af politiske, erhvervsmæssige eller sociale typologier, men i stedet så bondekulturens karakteristika i form af dens særlige forhold til bykulturen: »For mig er forholdet mellem et landsbysamfund og de større (urbane) centre og dette forholds natur fortsat et mere meningsfuldt kriterium end beskæftigelsen«, sagde Foster f.eks. til kollegaen Oscar Lewis, der i 1961 havde kritiseret hans kulturelle bondedefinition og hævdede, at erhvervet – landbruget – måtte være det centrale i en bondedefinition. ⁴³ Hos Foster er bondekulturen imidlertid ikke en funktion af en hvilken som helst by, men derimod af en helt bestemt bytype, nemlig den før-industrielle by, således som den karakteriseres af Gideon Sjøberg. ⁴⁴

I virkeligheden var det Foster, som havde givet Redfield inspiration til begrebsparret *den lille tradition* – *den store tradition* og den indbyrdes afhængighed, som eksisterede imellem de to traditioner. Redfield havde med udgangspunkt i bogen *The Folk Culture of Yucatan* (1953) formuleret sin Folk/urban-dikotomi (senere modificeret til et folk-urban-kontinuum), men det var Foster som videreudviklede disse tanker og påpegede folkekulturens (bondekulturens) afhængighed af bykulturen. ⁴⁵ Folkekulturen optog kontinuerligt kulturelle elementer i sig, som havde været fremherskende i byerne mange år tidligere, hævdede Foster, og gav forskellige eksempler herpå. ⁴⁶ Dette inspirerede igen Redfield til at arbejde videre med sin analytiske model, hvorpå han nåede frem

til sin nu klassiske traditionsdefinition.⁴⁷

Men Foster adskilte sig fra Redfield på ét afgørende punkt: han nøjedes ikke med at konstatere, at definitionen på en bonde skulle findes i bondekulturens forhold til bykulturen, og derpå efterfølgende at bruge sine kræfter på at klarlægge denne relation. Han understregede ved flere lejligheder, at der også i de mellem menneskelige relationer, som var fremtrædende i bondesamfundene selv, kunne udledes karakteristiske træk, som kunne benyttes i en generel karakteristik af bondesamfund. Disse relationer udgjorde nemlig en funktion af bondesamfundenes kognitive orientering, hvilket betød at man, ved at analysere og beskrive disse relationer, kunne nå frem til de tankemønstre, der var særegne for bondesamfund.⁴⁸

Formelt knyttede Foster an til Kroebers berømte bondedefinition fra 1948, dér, som ovenfor nævnt, definerer bondekulturen som en delkultur og bondesamfundet som et delsamfund, hvor bønderne lever i tæt relation til markedsbyerne. Hertil føjer Foster imidlertid, at bondesamfundene repræsenterer den rurale udgave af store, klassestrukturerede, økonomisk komplekse, før-industrielle civilisationer, hvori handel, finansvæsen og specialisering er veludviklet, hvor pengeøkonomi er almindelig og hvor markedsorientering er målet for en del af producenterens bestræbelser. Byen er principielt en kilde til innovation og det er den prestige, der er forbundet med at efterligne urbane nyskabelser, der får bondesamfundene til at optage dem i sig.

Analysen af bondekulturens karakteristika består dog ikke alene i en bestemmelse af bondekulturens forhold til bykulturen, men nok så meget i de mellem menneskelige relationer i bondesamfundet selv. Foster mener således, at der i bondesamfundene eksisterer visse, karakteristiske adfærdsfor-

Fig. 2. George M. Foster, født 1913 i Iowa, USA. Professor emeritus i antropologi ved University of California, Berkeley, hvor han stadig underviser. Foster har igennem sit lange liv beklædt mange betydningsfulde tillidsposter, bl.a. som formand for The American Anthropological Association og som direktør for The Smithsonian Institution's Institute i Washington. Han har udført mange års feltarbejde i mexicanske bondesamfund og skrevet flere bøger og artikler om mexicanske bonders kultur.

mer, som ganske vist også kan findes i samfund, der ikke er bondesamfund, men som hovedregel altid eksisterer blandt bønder. Karakteristikken af disse relationer er en uomgængelig del af definitionen på bonden. Med udgangspunkt i antropologiske feltstudier, historiske arbejder og litterære værker hævder Foster, at de gennemgående træk i bondesamfundenes mellem menneskelige relationer består i mistillid, splid, fjendskab, frygt og kamp om de fåtallige ressourcer. Særligt økonomisk funderede uoverens-

stemmelser som f.eks. skænderier og processer om retten til jordstykker, fremhæves af flere skribenter som én af hovedårsagerne til de dårlige relationer mellem landsbyernes beboere.

Man vil desuden erfare siger Foster, at der i bondesamfund eksisterer et meget udtalt fjendskab mod personer, der har haft fremgang og succes. Succesrige personer er almindeligvis udsatte mål for kritik, misundelse og ondsindet sladder, og deres landsbyfæller vil derfor på den ene eller den anden måde stræbe efter deres fald. Ingen familie kan tåle at se en anden have held og fremgang uden at blive misundelige og forsøge at gøre dem skade. Folk som har erhvervet sig mistænkeligt mange goder bliver uvilkårligt genstand for ondskabsfuld kritik og bliver derfor bagtalt ved alle mulige lejligheder. Mistænksomhed er med andre ord det fænomen, der særligt karakteriserer de mellemmenneskelige relationer i et bondesamfund.

Fosters pointe er, at bondelivet næppe kan siges at besidde nogen »Rousseauske« egenskaber. Derimod er det præget af intern splid, kævlerier og processer, hvilket skyldes den barske realitet, at »lagkagens størrelse er konstant« samtidig med at den almindeligvis er for lille i forhold til antallet af beboere: landsbyens ressourcer, særligt jorden, er sædvanligvis begrænset og produktionsteknikkerne, der er baserede på menneskers og dyrs trækraft, er simple og primitive, hvorfor produktionen forbliver konstant: »der findes ikke nogen kendte måder« siger Foster, »uanset hvor hårdt man arbejder, hvorpå man kan forøge sin produktion, med mindre adgang til nyt land og forbedrede teknikker er for hånden. I hver bondelandsby har traditionen omtrentligt fastsat, hvor meget en bondefamilie kan forvente som sin del af den produktive lagkage. Mere kan den ikke gøre krav på og den vogter derfor skin-

sygt over, at ikke nogen går dens »del« for nær«. Konsekvensen af denne tænkning er åbenbar: »hvis nogle af ens landsbyfæller pludselig får held og fremgang kan det logisk set kun ske på bekostning af de andre landsbybeboere. Den traditionelle opdeling af lagkagen bliver nemlig ændret, hvorved alle individers rettigheder potentielt er truede. Selv når et individ ikke kan se, at han lider som en konsekvens af andres succes, så ved han, at det må være tilfældet«. ⁴⁹

Foster udviklede senere disse overvejelser til en decideret teori – »Forestillingen om de begrænsede goder« – som fik stor indflydelse på en senere generations antropologer og etnologer. ⁵⁰ Fosters konklusion er, at der findes en bemærkelsesværdig lighed i alle bondesamfunds mellemmenneskelige relationer og disse relationers mønster er igen en logisk konsekvens af de fremherskende økonomiske og demografiske faktorer i disse samfund. Bondekulturen kan med andre ord defineres ud fra disse relationer, og man må derfor forvente at finde lignende kulturelle mønstre i alle bondesamfund, hvor der er begrænset adgang til ressourcerne. ⁵¹

George Foster fremkom aldrig med nogen egentlig bondedefinition, men støttede sig først og fremmest til Kroebers meget overordnede definition. Hans egentlige, og væsentligste, bidrag til *peasant studies* var hans analyse af de mellemmenneskelige relationer, »lagkage«-tænkningen og den deraf følgende opfattelse af godernes begrænsning.

Eric R. Wolf og den sociale underdog

En anden toneangivende antropolog indenfor *peasant studies* er Eric R. Wolf. Wolf udgav i 1966 bogen *Peasants*, hvori han gav sit bud på bonde-

standens karakteristika og forsøgte at levere en typologisk meget omfattende »peasantry-in-general«-definition.⁵² I modsætning til Redfield og Foster, der på baggrund af deres arbejder må placeres inden for den kulturantropologiske tradition, repræsenterer Wolf en mere politisk, økologisk og historisk orienteret retning indenfor socialantropologien. En retning, der er kraftigt inspireret af antropologen Julian Steward, som Wolf da også var »elev« af.⁵³

Wolfs hovedærinde er ikke at udrede bøndernes kulturelle karakteristika og kognitive verdensbillede, og hvorledes deres kultur adskiller sig fra ikke-bønder. Snarere søger han at give et signalement af bondestandens sociale institutioner og økonomiske relationer med andre bønder, og til folk udenfor bondestanden. Han lægger desuden stor vægt på bondens politiske, institutionelle og delvis også hans erhvervs-mæssige status og definerer derfor bønder i kraft af deres erhverv, teknologiske udvikling og socialt underordnede position. Wolf følger således Julian Stewards opdeling af kultur i en »kerne« og i de deraf afledte »sekundære« faktorer.⁵⁴

I et senere arbejde – *Peasant Wars of the Twentieth Century* (1969) – definerer Wolf i modsætning til tidligere, først og fremmest bønder i kraft af deres erhverv, idet han her siger, at bønder er »befolkningsgrupper, som er eksistentielt involverede i jorddyrkning (cultivation) og som træffer autonome beslutninger med hensyn til dyrkningsarbejdet. Kategorien dækker således både fæstebønder, jordforpagtere og selvejere, så længe de blot er i en position, hvor de kan træffe relevante beslutninger om hvorledes deres afgrøder dyrkes. Kategorien dækker imidlertid ikke fiskere eller jordløse landarbejdere«.⁵⁵

Bondekulturen er en funktion af den kulturelle kerne, dér, ifølge Steward, bestod af faktorer som arbejde, res-

sourcer og teknologi med arbejdet som det vigtigste element: i et givet miljø med et givet antal ressourcer og med et givet teknologisk stade, vil implementeringen af denne teknologi på ressourcerne medføre begrænsninger i arbejds- og organisationsrytmen, og disse begrænsninger indvirker igen på det sociale system og dermed på kulturen. Kernen består her i ressourcerne, arbejdet og teknologien, mens kulturen blot er en afledt faktor heraf – og dermed sekundær i forhold hertil.⁵⁶ Hermed adskiller Wolf sig markant fra Redfield, hvorimod Foster også lagde en vis vægt på de økologiske og teknologiske ressourcer, idet disse jo var medbestemmende for den produktive »lagkages« størrelse. Men Wolf adskiller sig også fra Steward, idet han lægger vægt på de politiske institutioner og deres historiske udvikling.

Wolf vil først og fremmest opstille en definition, der adskiller primitive stammefolk fra bønder. Stammefolkene dyrker jo også jorden, men alligevel er de ikke bønder. Hvori består så forskellen? Til sit formål opstiller Wolf tre kategorier af såkaldte *fonds*, der er med til at karakterisere agerdyrkerne.

Den første af disse fonds er *udskiftningsfonden*, der hentyder til den produktion, som agerdyrkeren må have til sin rådighed for at kunne vedligeholde og forny sit produktionsudstyr. Agerdyrkeren skal ikke blot forsyne sig selv og sin husstand med minimale kalorierationer. Han skal også producere tilstrækkeligt ud over dette minimum til at skaffe tilstrækkeligt med såsæd til næste års afgrøde eller til at skaffe tilstrækkeligt med foder til bestanden af husdyr. Bondens produktion som helhed er derfor ikke noget absolut overskud, men derimod en mængde, der er bestemt for vedligeholdelse af produktionsmidlerne. Agerdyrkeren skal have tid og kræfter til at reparere sine redskaber og sin bolig, udskifte sine klæder og lignende. Den

mængde, der skal til for at udskifte hans minimumsudstyr til både produktion og forbrug er hans udskiftningsfond.⁵⁷

Den anden fond kalder Wolf *den ceremonielle fond*. Denne fond er i virkeligheden fælles for alle mennesker og forekommer i alle samfund. Alle sociale relationer er omgivet af forskellige former for ceremonier, det kan være ægteskab, dåbsritualer, begravelser m.m., og disse ceremonier skal der betales for med arbejde, varer eller penge. Hvis mennesker skal deltage i sociale relationer, bliver de derfor nødt til at oprette en fond, hvormed denne type udgifter kan dækkes. Anvendelsen af ceremoniel har med kulturel tradition at gøre, og den vil variere fra kultur til kultur. Dog vil behovet for at etablere og opretholde en ceremoniel fond alle steder føre til produktion af et overskud, der overstiger udskiftningsfonden.

Den sidste fond er *afgiftsfonden*. Denne er det beløb som medgår til betaling af skatter og afgifter. Hvor nogen udøver en effektiv overlegen magt eller domæne over en bonde, må denne producere en afgiftsfond og det er denne produktion af en afgiftsfond, der på afgørende vis adskiller bonden fra den primitive agerdyrker. Denne produktion er igen ansporet af tilstedeværelsen af en social orden, hvor nogle personer ved hjælp af magt kan kræve udbetalinger fra andre, hvilket resulterer i overførelsen af rigdom fra en del af befolkningen til en anden. Bondens tab er magthaverens gevinst, idet den afgiftsfond der fremskaffes af bonden, er en del af den magtfond, som herskerne kan trække på.

Disse tre fonds er med til at karakterisere bonden i almindelighed, men det er dog særligt afgiftsfonden, der adskiller ham fra »den vilde« og primitive agerdyrker. I forhold til bondens sociale status i samfundet er afgiftsfonden særdeles væsentlig, idet det er

denne fonds sociale funktion, der konstituerer bonden som en social *underdog* i forhold til ikke-bønder. En social position, der synes at være et generelt træk ved alle førmoderne bønder, mens en lignende underordnet status ikke eksisterer i primitive stammesamfund.

Men der er endnu en faktor, der er bestemmende for, hvornår man kan tale om bønder, og hvornår man kan tale om primitive agerdyrker. Denne faktor er staten. Det er nemlig, siger Wolf, eksistensen af den udøvende magt, som danner grundlaget for sondringen mellem det primitive og det civiliserede. Det er ikke byen, men staten, der skal ses som det afgørende kriterium for civilisation, og det er fremkomsten af en statsdannelse, der markerer overgangen fra fødevarerproducenter i almindelighed til bønder. Kun når en agerdyrker er integreret i et samfund med en stat – dvs. når agerdyrkeren bliver genstand for krav og sanktioner fra magthaverne uden for hans sociale lag – kan man med rimelighed tale om bønder.

Bondens behov – dvs. nødvendigheden af at vedligeholde et kalorieminimum, en udskiftningsfond og en ceremoniel fond – vil ofte være i konflikt med de krav, der påtvinges ham af de udenforstående – af magthaverne. Afgiftsfonden er jo med til at reducere såvel udskiftningsfonden som den ceremonielle fond. Da Wolf definerer bondesamfundet i kraft af dets underordnede forhold til magthaverne mener han derfor, at en naturlig følge heraf er, at bonden er tvunget til at opretholde en balance mellem sine egne krav og den udenforståendes krav, og at han derfor er udsat for spændinger, der opstår under hans kamp for at opretholde balancen. Den udenforstående ser nemlig først og fremmest bonden som en kilde til arbejde og varer, hvormed han kan øge sin magtfond, mens bonden på samme tid er forret-

ningsmand og overhoved i en husholdning. Hans ejendom er både en økonomisk enhed og et hjem på én og samme gang.⁵⁸

Wolf opstiller herpå forskellige »økotyper« af bønder, hvoraf der findes to overordnede typer, den palæotekniske og den neotekniske økotype. Disse to typer kan igen underopdeles i andre og flere økotyper. Den palæotekniske økotype er karakteriseret ved anvendelsen af mennesker og dyr til arbejdet, mens den neotekniske er karakteriseret ved en tiltagende afhængighed af den energi, der leveres af brændstoffer og den viden, der leveres af videnskaben. Det traditionelle europæiske bondelandbrug placerer Wolf indenfor den palæotekniske økotype i undergrupperingen »korttids braksystemer«. Denne undergruppe kan igen opdeles i to økotyper, nemlig middelhavsøkotypen og den transalpine økotype. Den første type eksisterer syd for alperne, mens den anden findes nord herfor. Den europæiske bonde gennemløber imidlertid i løbet af 1800-tallet en udvikling fra den palæotekniske til den neotekniske økotype.⁵⁹ Kendetegnende for den neotekniske økotype er tendensen til at producere afgrøder, som ikke nødvendigvis forbruges af agerdykkeren selv, men som sælges på markedet, hvorved indtægten herfra danner grundlaget for bondens forskellige fonde.⁶⁰ Modstillingen mellem palæoteknik og neoteknik økotype modsvarer således den ellers almindeligt anvendte »peasant/farmer«-dikotomi, som Wolf ikke benytter sig af.

Wolf gennemgår tillige forskellige variationer over domæner (det patrimoniale, det præbendale og det merkantile domæne), socialiseringsteknikker i bondesamfundet, arvemønstre og ideologier, hvilket jeg dog ikke vil komme yderligere ind på her. Wolfs brede definition har modtaget flere former for kritik, som alle »peasantry-in-general«-definitioner, og særligt George

Fig. 3. Eric R. Wolf (1923-99). Wolf var, sammen med den jævnaldrende kollega, Sidney W. Mintz blevet trænet under antropologen Julian Steward, der er kendt som skaberen af den økologiske antropologi. Wolf og Mintz arbejdede under Stewards ledelse i Costa Rica, hvor de udførte feltarbejde i overensstemmelse med det af Steward fastsatte program. De opdagede imidlertid hurtigt, at de økologiske forhold alene ikke kunne forklare de varierende kulturformer, som de fandt i Costa Ricas bondeland. Ved siden af de økologiske forhold måtte også de specifikke historiske og statslige forhold inddrages i analysen. Herved lagde de grunden til den historisk orienterede antropologi inden for peasant studies.

Dalton har været ude med kniven i sit føromtalt indlæg.⁶¹ På den anden side har Wolf også høstet anerkendelse for at være den første socialantropolog, der forsøgte at opstille generelle typologier, og som derfor var med til at inspirere en hel generation af forskere, herunder Dalton selv.⁶²

I forbindelse med studiet af fortidens europæiske bondesamfund leverer Wolf nogle brugbare analytiske

redskaber, der kan medvirke til at forklare og belyse europæiske bønders såkaldte traditionelle handlemåde. Hans opdeling af bondens produktion i fonds og hans beskrivelse af kampen for at opretholde balancen herimellem, som igen fører til tilbageholdenhed overfor nyskabelser er interessant, når den sammenholdes med den store reformperiode i Europa fra omkring 1770-1850. Årsagen til de europæiske bønders påståede konservatisme og træghed kan jo muligvis tilskrives den sociale opdeling af gårdens produktion i fonds.

Forskellen mellem Wolfs institutionelle og socialt og teknologisk differentierede definition og Redfields og Fosters kulturelt baserede definitioner er åbenbar. Ingen af dem kan imidlertid, efter min mening, stå alene. Wolf udelader det meget betydningsfulde kulturelle kompleks, som Redfield lagde så stor vægt på og han berører slet ikke de mellem menneskelige relationer, som Foster fandt så afgørende. Til gengæld inddrager han de erhvervs-mæssige, socioøkonomiske og politiske elementer, som er så hårdt savnet i Redfields og Fosters rent kulturalistiske definitioner. Det forekommer indlysende, at disse forskellige aspekter må integreres og beskrives kontekstuel, hvis de skal være nogenlunde dækkende. Netop dette har den polsk-britiske sociolog Teodor Shanin forsøgt.

Teodor Shanin og bondesamfundets gestalt

I udgangspunktet definerer Shanin bonden som en agrikulturel producent dér, ved hjælp af simple redskaber og familiens samarbejde, overvejende arbejder for at sikre sin egen og sin families underhold samt for at opfylde de forpligtelser, han har til de økonomiske og politiske magthavere. I lighed med Wolf, men i modsætning til Red-

field og Foster, inddrager Shanin altså her direkte magthaverne som en del af definitionen og som en del af det typiske og klassisk-universelle bondesamfund. Definitionen er, indrømmer Shanin, dog alt for simpel til at kunne finde anvendelse som analytisk arbejdsredskab.

Han har derfor udarbejdet fire underkategorier, der alle er med til at karakterisere bonden som social aktør og som alle er indbyrdes afhængige og uadskillige: 1) bondegården/slægtsgården, 2) landbruget, 3) landsbyen og 4) landsbyens kultur og det sociale system, hvori bonden lever og virker:

1) Bondefamiliens gård skal betragtes som den basale enhed i bondesamfundets sociale organisation. Bonden og hans familie udfører det arbejde, der er nødvendigt for at drive gården og det er gården, der i det store og hele dækker bondefamiliens behov og tilvejebringer det økonomiske afkast, som skal bruges til at dække familiens økonomiske forpligtelser. Gården er imidlertid ikke fuldstændig selvforsynende og uafhængig, men indgår derimod i en konstant relation til det omgivende samfund. Bønderne er involveret i en kontinuerlig byttehandel med folk udenfor bondestanden med hensyn til varer og arbejdskraft. På den anden side er alle bondens økonomiske aktiviteter tæt forbundet med hans familiemæssige relationer, og hans overlevelsesstrategier og udnyttelse af naturens ressourcer sker på baggrund af en familiær arbejdsdeling og med udgangspunkt i familiens basale behov for konsumtion. Gården repræsenterer hans ejendoms hovedenhed og er udgangspunktet for hans produktion, konsumtion, velfærd, social reproduktion, identitet, prestige og socialiseringsgrad. På gården underordner det enkelte individ sig i forhold til helheden og man indgår i en formaliseret rolle under den patriarkalske autoritet – gårdbesidderen og husbonden.

2) Bondens landbrug udgør en traditionelt defineret kombination af arbejdsopgaver, der udføres på et relativt lavt specialiseringsniveau, og hvortil der er knyttet en uformel og familiebaseret oplæring i bondeerhvervet for de yngre generationer. Den omgivende natur udøver en stor indflydelse på landbruget og har umådelig betydning for levebrødet i denne lille produktionsenhed med begrænsede ressourcer til sin rådighed. Det er naturen, der definerer gårdens arbejds- og livsrytme, og naturens cykliske forløb influerer dybt på bondefamiliens daglige liv. De store familiebegivenheder som bryllup, barnedåb og begravelser reflekteres i gårdens dynamik, mens en mislykket høst eller kvægpest på den anden side kan føre til bondefamiliens totale udslettelse. De centrale kræfter i gårdens produktion er jorden og bondefamiliens arbejdskraft, idet det er her igennem, at familiens sociale status i landsbyen eller lokalsamfundet slås fast.

3) Tilværelsen i en landsby eller i et lille *community* udgør den klassiske og karakteristiske ramme for bøndernes daglige liv. Det er i landsbyen, at langt de fleste af bondens behov for socialt liv og social reproduktion bliver tilgodeset. Landsbyens karakteristiske og ensartede boligtyper, karakteristiske former for sociale netværk og bevidsthed forbinder og skaber en indbyrdes afhængighed. Bøndernes kulturelle træk, forstået som de socialt bestemte normer og forestillinger, udviser typisk tegn på traditionelle og konforme handlemåders forrang: retfærdiggørelsen af visse typer af handlemåder sker med henvisning til hidtidige erfaringer og fællesskabets vilje. Andre kulturelle særtræk er specielle regler for arv af fast ejendom, for solidaritet, regler for hvornår man ekskluderes af fællesskabet osv. Bondekulturen både reflekterer og forstærker det lille fællesskabs karakteristika og erfaringer

ved hjælp af den manglende anonymitet, der hersker i et lille samfund, de personlige og daglige relationer med andre, den strenge normative kontrol og den fælles erfaringsbaggrund, som man har erhvervet ved at være opvokset i identiske fysiske og sociale miljøer. Disse særegenheder skaber desuden en bestemt, ofte fjendtlig eller mistænksom, holdning til fremmede – til folk udenfor bondesamfundet – eller endda til folk fra nabolandsbyerne.⁶³

4) I det sociale system, hvori bonden indgår med folk udenfor bondestanden – f.eks. godsejere, administratorer og bymennesker – er han altid blevet holdt på solid afstand af magtens sociale kilder. Socialt betragtet domineres bonden som hovedregel af folk, der ikke selv er bønder. Bondens politiske underkuelse er tæt forbundet med hans kulturelle underkastelse og den økonomiske udbytning, som han er genstand for i form af skatter, leje, hoveri, jordrente og betingelser for handel, der aldrig synes at begunstige ham. Den kulturelle og sociale underkastelse har fra bondens side medført talrige forsøg på at udøve selvforsvar og modtræk ved hjælp af *de svages våben* (*weapons of the weak*). Disse *våben* består i økonomisk sabotage, undvigelse, boycott og lignende. Til andre tider i form af større opstande og revolter, der har forvandlet fredelige og tilbagestående bønder til en mægtig revolutionær kraft.

De fire ovennævnte karakteristika (slægtsgården, landbruget, landsbyen og landsbyens kultur/sociale system) udgør ikke kun en serie karakteristiske kendetegn, men er også indbyrdes forbundne og funktionelt afhængige af hinanden. De skal behandles som en analytisk helhed – Shanin kalder det en »gestalt« – hvis enkelte elementer forstærker hinanden. Fjernes et vilkårligt element af disse karakteristika, vil hver enkelt af de andre kompo-

nenter også ændre sig. I den sidste ende er det dog slægtsgården/bondegården, der repræsenterer den mest signifikante karakteristik af bonden som begreb.⁶⁴

Shanins firepunkts-model fremtræder umiddelbart som en »peasantry-in-general«-definition med en relativ høj dækningsgrad, der implicerer såvel sociale, økonomiske som kulturelle faktorer. Afgørende for Shanin er bondens erhverv og hans forhold til magthaverne, hans position som *underdog*, den familiebaseede husholdningsøkonomi og den specielle kultur, som landsbymiljøet skaber og det sociale system, der affødes af de tre første punkter. Ved et nærmere eftersyn finder man imidlertid også huller i Shanins definition. F.eks. forudsættes det, at bondekulturen er homogen, mens talrige studier viser, at den faktisk er yderst heterogen. Som antropologen Sidney W. Mintz udtrykker det: »*ligesom der i et lighedssamfund findes nogle, der er mere lige end andre, så findes der også i et bondesamfund nogle bønder, som er mere »bondske« end andre.*»⁶⁵ Definitionen lider desuden af den svaghed, at den ikke omfatter alle landboere, men udelukkende de jordbrugende bønder. Dette er Shanin selv på det rene med, og han opstiller derfor yderligere en typologi omfattende de såkaldt »*analytisk marginale grupperinger*«, som ikke kan rummes i den overordnede definition. De analytisk marginale grupper består af personer, der ikke er bønder, men som på den anden side deler kultur og kognitiv orientering med bønderne i landsbyen. Disse grupper udgøres af 1) landarbejdere, 2) ikke-bønder med bopæl på landet eller i landsbyen, 3) folk i grænseområderne og 4) frihedselskende, bevæbnede bønder.

1) Landarbejderne er ikke jordbesiddere og ejer ikke nogen familiegård, selvom de måske har et lille stykke jord, de kan dyrke. De skaffer den

største del af deres udkomme ved at arbejde på de store godser (som f.eks. de sydeuropæiske *latifundia*). 2) Ikke-bønderne med bopæl i landsbyen ernærer sig ved hjælp af håndværk eller handel. De deler fysiske omgivelser med bonden, har ofte lidt jord og deler kulturel horisont med bonden. 3) Folk i grænseområderne er personer, som f.eks. de latinamerikanske *gauchos*, hvis kultur er både speciel og meget individualistisk, og som derfor adskiller sig meget fra den fællesskabsprægede bondekultur i landsbyen. Jordbrugerne i de syd- og østeuropæiske »*agrotowns*« kan også placeres i denne kategori.⁶⁶ Endelig er der 4) de frihedselskende, bevæbnede bønder, som igennem historien har været i stand til at forsvare sig selv og deres familier i de uvejsomme grænseområder, hvor de har haft deres bopæl. I perioder med krigstrusler og trusler om overgreb er de flygtet op i bjergene eller ind i skovene for at undgå den dominans og undertrykkelse, som forskellige adelsgrupper til tider har truet dem med. I det uvejsomme terræn har de oprettholdt deres frie og selvstændige liv på egne betingelser. Som eksempler kan nævnes svejtsiske bønder,⁶⁷ kosakkerne i Rusland og kurderne i Mellemøsten.⁶⁸

De paradoksale bønder

Redfield, Foster, Wolf og Shanin repræsenterer, således som det er fremgået af det foregående, fire forskellige retninger indenfor *peasant studies*: Redfield lægger i sin definition først og fremmest vægt på den kulturelle dimension, idet han betragter bonden som en kulturel modstilling til »de fine« – f.eks. adel og højere borgerskab. »*Bondesamfundets kultur*, siger han, *er ikke autonom, men derimod et aspekt eller en dimension af den civilisation, hvoraf den er en del.*»⁶⁹ Begrebet *bonde*

er for Redfield fundamentalt set en kulturel status, hvis mest distinktive træk ligger i bondens verdensanskuelse, i hans værdier og i hans livsstil. Træk som igen skal ses på baggrund af »de fines« kultur og i relation hertil. Først ved at betragte bondens kultur i modsætning til finkulturen bliver det muligt, at udskille bondekulturens særegenheder og definere den i forhold til andre former for kultur.

Heri er Foster ikke uenig, men på den anden side mener han ikke, at denne forklaring er fyldestgørende nok. Bondesamfundet kan ikke udelukkende karakteriseres på baggrund af dets relation til det urbane. Man må også se på de mellem menneskelige relationer og adfærdsformer, der er gængse i bondesamfundene og derpå konfrontere dem med de urbane samfunds tilsvarende relationer. Herved bliver det muligt at analysere sig frem til, hvilke adfærdsformer, der er specifikke for bondesamfundene og dermed også for bondekulturen. Hvor definitionen hos Redfield først og fremmest drejer sig om et ruralt-urbant kontinuum, bliver det hos Foster først og fremmest et spørgsmål om menneskelig og psykologisk adfærd, der ikke er at finde i et kontinuum mellem land og by, men snarere i en klassisk land/by-dikotomi.

I kontrast hertil står Eric R. Wolf, der lægger vægt på de økologiske, teknologiske, institutionelle (politiske) og økonomiske vilkår, som bonden er underlagt. I denne udlægning er bondestanden først og fremmest et horisontalt segment i en civilisation bestående af flere forskellige segmenter, og bondestanden kan stort set defineres ud fra sine medlemmers økonomiske aktiviteter og grad af politisk underkastelse. Når bonden f.eks. sælger sine afgrøder, gør han dette for at imødekomme dagligdagens nødvendige behov og for at opretholde en etableret status. Han gør det ikke, som farmere, for at erhverve en profit, der kan

geninvesteres. For Wolf er begrebet *bonde* primært en betegnelse for en politisk og erhvervsmæssig status, hvoraf man blot kan aflede en mere eller mindre tilfældig karakteristisk livsstil. De afgørende, definatoriske faktorer ligger indenfor aspekter som teknologi, jordens anvendelse, ejendomsbesiddelse og handel, og hovedaksen i forholdet mellem bønder og ikke-bønder skal ikke findes i kontrasten mellem det folkelige og det sofistikerede, som hos Redfield, i forskelle på mellem menneskelige relationer og »lagkagetænkning« som hos Foster, men derimod i forholdet mellem agrikulturelle producenter og godsejere, embedsmænd, forretningsmænd eller lønarbejdere.

Shanin repræsenterer en variant, der ligger mellem Redfield (men ikke Foster) og Wolf, idet han lægger vægt på både politiske, kulturelle og socio-økonomiske aspekter. I lighed med Wolf inddrager Shanin magthaverne som en nødvendig del af bondesamfundets og bondekulturens karakteristika og understreger i sin models fjerde punkt, at bondens relation til de politiske og økonomiske magthavere, og den underkastelse der følger heraf, er en vigtig bestanddel af et bondesamfunds karakteristika. Men, siger Shanin også, den er ikke vigtigere end de tre øvrige punkter og kan ikke stå alene. Det er altså hverken det sociale, det kulturelle, det økonomiske eller det juridiske aspekt, der er det vigtigste i en »peasantry-in-general«-definition, men derimod konstateringen af, at bondesamfundet og dets kultur er et resultat af en vekselvirkning mellem disse fire aspekter. Shanin vil dermed ikke vide af Julian Stewards opdeling af kultur i »kerner« og »sekundære« faktorer og dermed heller ikke af Wolfs implicitte skelnen herimellem.

Shanins understregning af, at også det rent politiske eller juridiske aspekt af begrebet *bonde* er væsent-

ligt, har han ikke alene tilfælles med Wolf, men også med kulturgeografen Daniel Thorner og sinologen Karl Wittfogel, der i 1957 udgav en meget omtalt bog med titlen *Oriental Despotism*. I denne bog lancerer Wittfogel det synspunkt, at begrebet *bonde* bør ses som en betegnelse for en politisk status. Man kan kun forstå og definere, hvad en bonde er, hvis man placerer begrebet i sin rette politiske kontekst og underkaster de traditionelle, feudale staters organisation en grundig analyse. I Wittfogels perspektiv bliver det bondens afhængighed af forhold udenfor bondesamfundet, som bliver afgørende. Det er bondens politiske forpligtelser overfor godsejeren, bureaukraten, præsten eller kongen, der reelt bestemmer hans sociale, økonomiske og kulturelle position i et givet samfund, og det er statsbygningens juridiske rammer, som grundlæggende definerer hans status. Bonden betragtes på denne måde ikke som en modstilling til de mere sofistikerede eller til folk i andre erhverv, men til de grupper i samfundet, som han skylder lydighed, afgifter og forpligtelser.⁷⁰

Talrige kultur- og socialantropologer, agrarsociologer og økonomer har i årenes løb arbejdet med at opstille »Peasantry-in-general«-definitioner, og en gennemgang af disse forsøg vil være nærmest uendelig og desuden ret formålsløs. Ingen har endnu kunnet opstille en analytisk holdbar definition, der rummer alle facetter af bonde typer og bønders liv uafhængigt af tid og sted. Jeg er derfor enig med George Dalton i hans kritik af Sisyfos-arbejdet med at opstille brede definitioner, når han hævder, at der næppe nogensinde vil opnås konsensus på området. Bondedefinitioner er, som kulturdefinitioner og »community«-definitioner, á priori dømt til at afføde polemik og uenighed forskerne imellem.

Den engelske middelalderhistoriker Rodney Hilton har da også sagt, at de-

initioner, der skal omfatte alle bønder, reelt vil blive så brede, at de vil være helt uanvendelige: »Bønder var primære producenter i oldtidens, middelalderens og den moderne tids civilisationer og de udfylder stadig denne rolle i mange nutidige samfund, som ikke er blevet industrialiserede. Det må derfor formodes, at definitionen på denne klasse vil være så bred, at den kun vil være til ringe nytte som redskab for historisk eller sociologisk analyse. Det må endvidere antages, at måden at producere fødevarer på, selv i Europa, er så varieret, at den næppe kan varetages af mennesker med tilstrækkeligt mange fælles karakteristika til, at de kan identificeres som medlemmer af én og samme klasse«. På den anden side må Hilton dog medgive, at det ikke desto mindre kan konstateres, »at en sådan klasse med fælles karakteristika, der på den ene side adskiller dem fra primitive samlere og nomader og på den anden fra kapitalister, kollektivfarmere og lønarbejdere indenfor landbruget, har eksisteret igennem en meget lang tidsperiode, i mange forskellige lande og i stater med højst forskellige politiske systemer«. Problemet er med andre ord både meget abstrakt, meget konkret – og temmelig paradoksalt.⁷¹

Antropologi og landbohistorie

Ovenstående gør det klart, at det ikke er ligegyldigt, hvordan man anvender begrebet *bonde* indenfor den samfundsvidenskabelige forskning og den tydeliggør også, hvorfor f.eks. landbo- og landbrugshistorikerne generelt har haft svært ved at kommunikere med de agrare antropologer og sociologer. Indenfor den historiske landboforskning, såvel i Danmark som i andre lande, er man ikke vant til at anvende begrebet *bonde* som en analytisk størrelse. Snarere er det en betegnelse der

bruges bredt, og i flæng, og ikke nødvendigvis forbindes med det at være traditionalist.

»Bonde betyder én, der bor« sagde dansk landbohistories nestor, Fridlev Skrubbeltrang, i sin tid,⁷² og samme, noget indholdstynede definition, kan genfindes i *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*. Her defineres begrebet *bonde* ikke i kraft af sociologiske eller antropologiske distinktioner, men derimod i kraft af redegørelser for bondestandens historie. Hermed bliver man nok klogere på den historiske udvikling, men bestemt ikke på hvad bondebegrebet sigter til: hverken i antropologisk, sociologisk eller historisk forstand.⁷³ Som Årshistorikeren Steen Busck anfører i sin gennemgang af dansk landbohistorie fra 1997, så synes danske landbohistorikere ikke at kende meget til den samfundsvidenskabelige debat på området: »Selv ikke gamle fundamentale begrebspar som »peasant-farmer« og »traditional-modern« siger Busck, »synes danske landbohistorikere at have opdaget. Antropologer som Thomas Højrup og sidst Palle O. Christiansen i disputatsen *A Manorial World kan gennemføre begrebsdiskussioner og teoretisk styrede landbohistoriske undersøgelser uden at landbohistorikerne så meget som løfter et øjenbryn*«. ⁷⁴

Buscks påstand blev faktisk bekræftet så sent som sidste år, da historikeren Erik Helmer Pedersen i dette tidskrift netop demonstrerede landbohistorikernes manglende kendskab til det kulturhistoriske og antropologiske felt i sin gennemgang af den nyere landbohistorie. Helmer Pedersen indrømmede således uden blusel, at han ikke var faglig kompetent til at bedømme etnologernes forskningsindsats, og derfor var Palle O. Christiansens nyskabende disputats om danske landboforhold da heller ikke medtaget i den historiografiske gennemgang af dansk landbohistorie.⁷⁵

Europæisk etnologi

På dansk grund er det først og fremmest etnologerne, der har beskæftiget sig med bondesamfund og bondekultur på en måde, som nærmer sig den angelsaksiske antropologi. Men etnologiens udgangspunkt har da også været et andet end landbohistoriens, idet fagets eksistens reelt er et resultat af den indsamling af folkeminder, som fandt sted i slutningen af det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede. Denne indsamling blev senere professionaliseret, hvilket bl.a. udmøntede sig i oprettelsen af Institut for Folke-mindevidenskab og Institut for europæisk Folkelivsforskning ved Københavns Universitet. Arbejdet med folkeminder og folkekultur blev her sat i system, og særligt under Axel Steensbergs kyndige ledelse på Nationalmuseet og i hans tid som professor i »materiel folkekultur« (senere europæisk etnologi) udviklede den danske etnologi sin egen faglige identitet.

Den ældre etnologis forskningsobjekt par excellence var bondekulturen, og det var ikke tilfældigt, at netop Troels-Lund, H.F. Feilberg og Bernhard Olsen gjorde deres vigtigste pionerarbejder i det selvsamme årti (1880'erne), som dansk landbrug undergik en hastig forvandling, hvor bl.a. opbygningen af andelsmejerier gjorde sit til at nedbryde den gamle bondeidentitet. Det var med andre ord i årtiet, hvor bonden for alvor begyndte at blive »moderne«, at bonden blev et forskningsobjekt og hans fortid et historisk studium værd.⁷⁶

Axel Steensbergs tid som professor var præget af specialiserede detailstudier, ikke mindst Steensbergs egne om landbrugsredskaberne og deres brug, men det var dog også under hans ledelse, at efterfølgeren til Troels-Lunds store værk, *Dagligt liv i Norden i det 16. Aarhundrede*, så dagens lys. I 1963-64 udkom således første del af

Dagligt liv i Danmark, hvis første to bind omhandlede perioden 19.-20. århundrede, hvorpå fulgte to bind om det 17. og 18. århundrede i 1969 og 1971. Hvert bind var opdelt i sagligt afgrænsede kapitler: hus og hjem, klædedragt og fødevarer osv. Blandt forfatterne var flere af Steensbergs egne elever og man kan sige, at værket den dag i dag står som et monument over, hvad faget »materiel folkekultur« repræsenterede i 1960'erne.

Efter Steensbergs afgang i 1969 skiftede faget gradvis kurs fra det praktiske og materielt orienterede til en mere teoretisk styret forskning. Dette skete bl.a. under indtryk af den angelsaksiske antropologi, der i løbet af 1950'erne og 1960'erne holdt sit indtog i Sverige, og som nu også vandt indpas i Danmark. Steensbergs afløser som professor, Bjarne Stoklund, advarede ganske vist i sin tiltrædelsesforelæsning mod de nye, »farlige« tendenser i antropologien og advokerede for, at man skulle bibeholde den nordiske, historisk-geografiske etnologi, der var nærmere beslægtet med tysk etnografi end med angelsaksisk antropologi.⁷⁷

Robert Redfield havde i 1950'erne holdt en række forelæsninger i Uppsala, og med inspiration herfra begyndte flere svenske etnologer at skifte orientering mod en mere teoretisk styret (gerne funktionalistisk) forskning. Redfields teoretiske overvejelser om bondekulturens universalitet, som bl.a. resulterede i bøgerne *The little Community* og *Peasant Society and Culture* (1956) førte bl.a. til, at de amerikanske antropologer begyndte at udføre *community studies* blandt fiskere og bønder i Europa, og snart fulgte europæerne selv efter. Stoklund mente, at den angelsaksiske drejning indenfor etnologien betød, at fagets traditionelle metoder risikerede at blive glemt, og det kunne man ikke være tjent med.⁷⁸

De amerikanske antropologers forsk-

ningstogter på europæisk territorium kom imidlertid ikke til at omfatte de skandinaviske lande, hvor det gamle bondeliv ikke længere eksisterede og derfor kun kunne studeres i arkiver og på museer. Desuden fandtes der jo allerede en tradition for etnografisk forskning i Norden, en slags »*hjemmestrikket regional antropologi*« som etnologen Orvar Löfgren har kaldt det. Det var derfor begrænset, hvor meget nyt antropologisk »land«, der kunne brydes i Skandinavien. I stedet kastede man sig over Middelhavsområdet, alperne og de britiske øer, særligt Irland og Skotland, hvor levninger af en traditionel kultur stadig mentes at kunne findes.⁷⁹

1960'ernes nyorientering indenfor etnologien førte bl.a. til, at det foretrukne studium nu blev lokalsamfundet (the little community), og mens man tidligere udelukkende havde arbejdet med historisk rekonstruktion, skiftedes der nu fokus til studiet af samtiden. Herved ønskede man at gøre etnologien mere anvendelig – mere samfundsrelevant.⁸⁰ Et godt eksempel herpå er den forskningsrapport, som Landsbykommissionen udgav i 1980. Heri forsøger etnologerne Palle O. Christiansen og Gudrun Gormsen at give et signalement af nutidens livsformer i fem danske landsbyer, og undersøgelsen skulle bl.a. levere et bedre grundlag for fremtidig planlægning af aktiviteter og byggeri i landsbymiljøerne: hvordan kunne en udbygning af en landsby socialt set lykkes og hvordan undgik man sovebyer o.s.v.⁸¹

Siden har mange etnologiske arbejder om danske lokalsamfund og bondesamfund set dagens lys, og mens man i 1960'erne var tilbøjelige til at studere samtiden med baggrund i funktionalistisk tankegods, så har man siden genoptaget den historiske rekonstruktion og indarbejdet denne i samtidsanalysen. Det seneste eksempel

herpå er etnologen Palle O. Christiansens disputats om Giesegård fra 1996.⁸²

Man kan med god ret stille sig selv det rimelige spørgsmål, om det for en dansk landbohistoriker i det hele taget er forsvarligt at benytte empiri fra eksempelvis mexicanske bønders liv i det 20. århundrede til direkte komparationer med traditionelle europæiske bønders liv i det 18. og 19. århundrede. Man må jo være opmærksom på, at bønder, som bl.a. Wittfogel, Wolf og Shanin har hævdet, ikke eksisterer i et politisk tomrum, men derimod agerer indenfor rammerne af et givet politisk system. Dette politiske system vil igen være med til at definere de bønder, juridisk, socialt og kulturelt, der lever indenfor rammerne af det pågældende system.

Den britiske geograf John Langton har desuden gjort opmærksom på, at det abstrakte antropologiske bondebegreb, som opererer med en overordnet og entydig produktionsmåde, social organisation og kulturel udtryksform blandt bønder er mere end tvivlsomt, når det anvendes på europæiske forhold. De overordnede og bestemmende karakteristika, som antropologerne tillægger traditionelle bønder, kan ganske vist genfindes i mange europæiske bondesamfund, men de er på den anden side ikke fyldestgørende. Tværtimod har europæiske bønder igennem historien udviklet så mange divergerende måder at organisere sig på, at de antropologiske bondedefinitioner slet ikke slår til:

Europas bønder boede til tider i byer og ikke i landområder, deres produktion var ikke udelukkende subsistensproduktion, men kunne også bestå i håndværk og handel. De boede ikke udelukkende i selvforsynende hushold, men ofte i specialiserede enheder indenfor et højt udviklet markedssystem, og de var ikke entydigt bundet til den jord, hvorpå de var født, men i

høj grad fysisk mobile. Deres fællesskaber var ikke entydigt harmoniske og konfliktløse, men derimod præget af strid og individualisme. De var ikke ubetinget konsolideret i et familiært slægtssystem, der gjorde det tvingende nødvendigt for dem at støtte alle familiens medlemmer og sikre familiens overlevelse over generationerne. De var tværtimod ofte på vagt over for hinanden og yderst opsatte på at få deres del af kagen. De var ikke entydigt konservative, men også til tider forbløffende innovative og deres handlemåder var ikke nødvendigvis dikteret af tradition og rigid tilpasning, men derimod præget af vilje og beslutsomhed til forandring. De var heller ikke nødvendigvis politisk magtesløse, men derimod i stand til at udnytte deres godsejere og endog i stand til at vælte regeringer.⁸³

Med dette in mente må det være relevant at betvivle mulighederne for at opstille universelle og generelle bondefinitioner. På den anden side kan de mange antropologiske undersøgelser af bondesamfund i den tredje verden imidlertid være med til at åbne vore øjne for problemstillinger, som vi ellers ikke ville have været opmærksomme på. Det ville således være en stor gevinst for dansk landbohistorie, hvis historikerne også begyndte at stille spørgsmål af mere kulturel art, når de forsøgte at forklare forandringer i landbosamfundet. F.eks. ville den noget trivielle debat om, hvem der tog initiativ til udskiftningen i slutningen af 1700-årene sikkert blive mere kvalificeret, hvis man tog bondekulturen og de traditionelle bønders kognitive orientering i ed, før man bramfrit udtalte sig om bondens innovationsiver og parathed til omstilling. At hævde, at danske fæstegårdsmænd generelt var initiativtagere til den teknologiske revolution som udskiftningen var, er nemlig i direkte modstrid med al antropologisk forskning på området.

Fremtidens landbohistorie

Frem til 1970'erne var de forskellige retninger inden for *peasant studies* meget lidt fagoverskridende. *Peasant Studies* var først og fremmest en (angelsaksisk) antropologisk og sociologisk arbejdsgrænse, hvilket f.eks. afspejles af, at den første antologi der fremkom om emnet (1967) i alt overvejende grad bragte bidrag fra engelske og amerikanske antropologer, hvis forskning var decideret ahistorisk og som negligerede økonomiske problemstillinger.⁸⁴ Den seneste antologi på området, Teodor Shanins *Peasants and Peasant Societies*, hvis anden udgave kom i 1988, har ikke ændret meget herved. Også Shanins »reader« er relativt ahistorisk, mens økonomiske faktorer dog nu er blevet inddraget. I stort og småt ligner den imidlertid sin førsteudgave fra 1971.

Siden 1970'erne er der på den anden side sket en gradvis sammensmeltning af de forskellige discipliners arbejde med bondekulturer, bl.a. som et resultat af, at sproglige barrierer blev nedbrudt med oversættelser af ikke-britiske hovednavne til engelsk og fordi den da fremherskende marxistiske orientering blandt universitetsfolk bragte forskellige fags forskere sammen på et fælles teoretisk grundlag. Marxismens vægt på politisk-økonomiske faktorer og historiske aspekter førte således til, at også antropologer og sociologer nu i stigende grad blev mere orienteret mod disse aspekter, og lod den funktionalistiske, ahistoriske tradition bag sig. 1970'ernes tværvidenskabelige trend blev desuden understreget af fremkomsten af to tidsskrifter, som begge var tværvidenskabelige og internationale – det britiske *The Journal of Peasant Studies* og det amerikanske *Peasant Studies Newsletter* (senere *Peasant Studies*), som begge lever i bedste velgående og fungerer som hovedorganer for nutidens *peasant*-forskere.

Selvom man måske stadig kan argu-

mentere for, at der findes en særskilt antropologisk tilgang til studiet af bønder, så er denne ikke længere så forskellig fra andre discipliner som tidligere. *Peasant studies* er tværtimod blevet til et fælles forum for forskere indenfor alle discipliner, hvor der trækkes på de forskellige fags ressourcer og viden. Desværre har historikerne endnu ikke bidraget noget videre til udviklingen af *peasant studies*, selvom de så småt er begyndt at tage disciplinen seriøst. Det afspejles f.eks. i den tyske historiker Werner Röseners *The Peasantry of Europe* (1994) og Tom Scotts (ed.): *The Peasantries of Europe from the Fourteenth to the Eighteenth Centuries* (1998), hvor antropologisk teori-dannelse på området inddrages i nogen udstrækning. Også den stadigt stigende interesse for historisk antropologi i lande som USA, England og Tyskland vil med tiden sikkert få en afsmittende effekt på disse landes landbohistoriske forskning og dermed også på landbohistoriens muligheder for at påvirke de internationale *peasant studies*, der stadig i høj grad er en boltreplads for antropologer, sociologer og geografer.

På vore hjemlige breddegrader er der endnu ikke sket noget gennembrud på dette område. Den historiske antropologi og udforskningen af bonde-mentalitet og bondekultur synes ikke at interessere danske landbohistorikere noget videre. Disse emner er tværtimod overladt til etnologerne, der jo har en lang tradition for forskning i bondekultur bag sig. Men også etnologerne er ved at lade denne gamle kæphest bag sig. Skal vi dømme efter de magisterafhandlinger og specialer, som etnologistuderende har indleveret til bedømmelse i løbet af 1990'erne, så er det ikke længere bondelivet og bondekulturen, der drager. Etnologerne synes tværtimod i færd med at skifte arbejdsfelt og de tilsidesætter i stigende grad de diakrone perspektiver til fordel for synkrone studier. Faget bliver

med andre ord mere og mere ahistorisk i sin tilgangsvinkel.⁸⁵

Den eneste herhjemme, der har beskæftiget sig med bondekultur i et historisk-antropologisk perspektiv, er etnologen Palle O. Christiansen, hvis disputats *A Manorial World* (1996) både er international i sit sigte og meget teoretisk anlagt. Christiansen har desuden publiceret talrige artikler om dansk bondekultur, såvel i danske som i internationale tidsskrifter. Det er dog mit indtryk, at han står temmelig alene på skansen.

De danske bondesamfunds historiske antropologi er derfor stadig et næsten udforsket område, hvor der frit kan vælges på alle hylder. I Danmark er det fortsat den socialt og økonomisk orienterede landbohistorie, der er fremherskende og landbohistorikernes gamle forkærlighed for kvantificerbart materiale fornægter sig heller ikke. Den kvalitative tilgang, som *peasant studies* advokerer for, synes stadig at være ukendt land for de fleste historikere.

Noter

1. Jacob Mandix: *Haandbog i den danske landvæsensret bd. 1*, Kbh. 1813, s. 55.
2. Tom Scott: *Introduction* s. 5; David Gaunt: *The Peasants of Scandinavia, 1300-1700*, s. 313 og John Langton: *The Historical Geography of European Peasantries, 1400-1800*, s. 372f. Alle bidrag i Tom Scott (ed.): *The European Peasantries from the Fourteenth to the Eighteenth Centuries*, London 1998.
3. T. Shanin: *Agendas of Peasant Studies and the Perception of parallel Realities*; i: T. Shanin (ed.): *Defining Peasants. Essays concerning rural Societies, expolary Economies, and learning from them in the contemporary World*, 1990, s. 4ff.
4. J. V. Beckett: *The Peasant in England: A Case of Terminological Confusion?*, *The Agricultural History Review* vol. 32, part II, 1984, s. 113-123.
5. T. Shanin: *Agendas of Peasant Studies and the Perception of parallel Realities*, T. Shanin (ed.): *Defining Peasants. Essays concerning rural Societies, expolary Economies, and learning from them in the contemporary*

6. Jacques Le Goff: *The Town as an Agent of Civilization 1200-1500*, i: Carlo M. Cipolla: *The Fontana Economic History of Europe: The Middle Ages*, 6. udg., Glasgow 1981, s. 71f.
7. T. Shanin: *Agendas of Peasant Studies* og T. Shanin: *Short Historical Outline of Peasant Studies*, i: T. Shanin (ed.): *Peasants and Peasant Societies. Selected Readings*, 2. udg. 1988, s. 467ff; T. Shanin: *The conceptual Reappearance of peasantry in Anglo-Saxon Social Science*, i: Ernest Gellner (ed.): *Soviet and Western Anthropology*, 1980, s. 182; Olaf F. Larson: *Rural Society*, i: *International Encyclopedia of the social Sciences* vol. 13, 1968, s. 580f.
8. F.eks. P. Sorokin & Carle C. Zimmerman: *Principles of Rural-Urban Sociology*, New York 1929; P. Sorokin, C. Zimmerman & Charles Galpin: *A systematic Sourcebook in Rural Sociology I-III*, Minneapolis 1930-32.
9. Boguslaw Galeski: *Basic Concepts of Rural Sociology*, Manchester 1972, s. 2f.
10. Olaf F. Larson: *Rural society*.
11. T. Shanin: *Peasantry: Delineation of a sociological concept and a field of study*, *European Journal of Sociology* vol. 12, no. 2, 1971, s. 290. Se også T. Shanin: *Yankee Intuition*, *Peasant Studies Newsletter* vol. 1, no. 4, 1972, s. 158f.
12. Edit Fél & Tamás Hofér: *Proper Peasants. Traditional Life in a Hungarian Village*, Chicago 1969, s. 3ff. Om europæisk etnologi se f.eks.: Bjarne Stoklund: *Europæisk etnologi mellem Skylla og Charybdis, Fortid og Nutid* bd. 24, 1969-71; Ian Farr: »*Tradition*« and the Peasantry. *On the Modern Historiography of Rural Germany*, i: Richard J. Evans & W. R. Lee (eds.): *The German Peasantry*, London 1986, s. 1-36; Paul Leser: *Ethnology in Germany*; Linda Dégh: *Ethnology in Hungary*; Sula Benet: *Ethnographic Research in Contemporary Poland*; de sidste tre bidrag i *East European Quarterly* vol. IV, no. 3, 1970.
13. Robert Redfield: *Peasant Society and Culture*, 1956, s. 7ff.
14. Mod den strukturfunktionalistiske tænkning og dens »community studies« kan man rette forskellige former for kritik, Se f.eks. Colin Bell & Howard Newby: *Community studies*, London 1971. Den svenske historiker Christer Winberg mener desuden, at strukturfunktionalismen var en måde, hvorpå antropologerne kunne retfærdiggøre deres mangel på historisk viden og orientering. Den ahistoriske tilgang blev ligefrem principiel og man udviklede en funktional forklaringsmodel, ifølge hvilken en samfundsmæssig foreteelse kunne forklares med sin funktion og sin betydning for sam-

- fundets opretholdelse. Foreteelsens eventuelle historiske oprindelse var videnskabeligt uinteressant, da det vigtige ikke var at forklare dens historie, men hvorfor foreteelsen kunne genfindes i den kultur, som var genstand for undersøgelse. Se Christer Winberg: Några anteckningar om historisk antropologi, (svensk) *Historisk Tidsskrift* nr. 108, 1988, s. 3.
15. Karen Elberg: *De indre landsbyer*, Menneske og Natur, Arbejdsrapport 71, Odense 1995, s. 3-4. Om strukturfunktionalismen som arbejdsmetode, se A. R. Radcliffe-Brown: On the Concept of Function in Social Science, *American Anthropologist* vol. 37-1935, s. 394-402.
 16. Det vil dog være på sin plads at nævne, at Radcliffe-Brown og Malinowski var indbyrdes uenige om, hvorledes den funktionalistiske teori skulle forstås. Malinowski betragtede således funktionen af de sociale og kulturelle institutioner som den at opfylde visse af individets »primære« og »afledte« behov, mens Radcliffe-Brown mente, at de sociale faktorer teoretisk set var overordnet individerne. Institutionernes funktion var derfor at bidrage til opretholdelsen af det sociale system. Se Kirsten Hastrup og Jan Ovesen: *Etnografisk grundbog*, 1990, s. 97f.
 17. George M. Foster: What is Folk Culture?, *American Anthropologist* vol. 55 – no. 2, 1953, s. 159.
 18. George M. Foster: Interpersonal Relations in Peasant Society, *Human Organisation* vol. 19, no. 4, 1960-61, s. 178.
 19. Oscar Lewis: Some of my Best Friends are Peasants. Sst. s. 179.
 20. Sydel Silverman: The Peasant Concept in Anthropology, *The Journal of Peasant Studies* vol. 7, no. 1, 1979, s. 56f.
 21. Her citeret fra George M. Foster: *Interpersonal Relations in Peasant Society*, s. 174.
 22. Oscar Lewis: *Life in A Mexican Village: Tepoztlán Re-Studied*, Urbana 1951, s. 428f.
 23. Werner Rösener: *The Peasantry of Europe*, Oxford 1994, s. 7.
 24. George Dalton: Peasantries in Anthropology and History, *Current Anthropology* vol. 13, no. 3-4, 1972, s. 385ff.
 25. Robert Redfield: *Peasant Society and Culture*, 1956, s. 17.
 26. Robert Redfield: *Tribe, Peasant, and City*, i: Margaret Park Redfield (ed.): *Human Nature and the Study of Society. The Papers of Robert Redfield vol. 1*, Chicago 1962, s. 284, 293f.
 27. Robert Redfield: *Peasant society and culture* s. 61; Rene Porak: *Un Village de France: Psychophysiologie du paysan*, 1943; Jørn Falk: »Et jævnt og muntert, virksomt liv på jord« – Vor uforbrugte kulturarv fra det nittende århundrede, Kbh. 1980, s. 53f; Malcolm Darling: *Rusticus Loquitur: The old light and the new in the Punjab Village*, London 1930, s. X.
 28. E. K. L. Francis: The Personality Type of the Peasant According to Hesiod's Works and Days. A Culture Case Study, *Rural Sociology* vol. 10, no. 3-1945, s. 275ff.
 29. George Dalton: Peasantries in Anthropology and History, *Current Anthropology* vol. 13, no. 3-4, 1972, s. 404ff.
 30. Sst. s. 387, s. 399.
 31. Sst. s. 404 (min oversættelse).
 32. George M. Foster: *What is a Peasant?*, i: Jack M. Potter, May N. Diaz & George M. Foster: *Peasant Society*, Boston 1967, s. 2ff.
 33. Sidney W. Mintz: A note on the Definition of Peasantries, *The Journal of Peasant Studies* vol. 1, 1973-74, s. 93.
 34. Robert Redfield: *Peasant Society and Culture*, 1956, s. 17ff.
 35. Bernard Gallin: *Chinese Peasant Values toward the Land*, i: Jack M. Potter, May N. Diaz & George M. Foster (eds.): *Peasant Society*, Boston 1967, s. 367ff.
 36. Robert Redfield: *Peasant Society and Culture* s. 18.
 37. Sst., s. 41f.
 38. En substantiel kritik mod Redfields begrebspar er ført i marken af antropologen Robert T. Anderson, der bl.a. hævder, at begrebsparret er uanvendeligt og misvisende, når det appliceres på europæiske bønder i førmoderne tid. Der var f.eks. ikke kun én stor tradition eller én lille tradition, men derimod talrige forskellige store og små traditioner. En lignende kritik mod Redfield er også blevet fremført af Peter Burke. Robert T. Anderson: *Traditional Europe. A Study in Anthropology and History*, 1969, s. 10ff, 16f, 40f; Peter Burke: *Popular Culture in Early Modern Europe*, 1978, s. 23-29.
 39. Robert Redfield: *The Social Organisation of Tradition*, i: Jack M. Potter, May N. Diaz og George M. Foster (eds.): *Peasant Society*, Boston 1967, s. 26. Denne artikel er en tidligere version af artiklen med samme navn i Redfields *Peasant Society and Culture*.
 40. Sst., s. 17ff; Robert Redfield: *The Primitive World and its Transformations*, New York 1953, s. 31.
 41. Daniel Thorner: Peasantry, *International Encyclopedia of the Social Sciences* vol. 11, 1968, s. 508.
 42. Robert Redfield: *Tribe, Peasant, and City*, s. 286f.
 43. George M. Foster: A Rejoinder to the Comments, *Human Organisation* vol. 19, no. 4, 1960-61, s. 183.
 44. George M. Foster: *What is a Peasant?*, i: Jack M. Potter, May N. Diaz og George M. Foster (eds.): *Peasant Society*, Boston 1967, s. 7. Både Foster og Redfield var kraftigt påvirket af Gi-

- deon Sjobergs bysociologiske analyser i bogen *The Preindustrial City. Past and Present* fra 1960 samt Sjobergs skildring af det feudale samfunds sociologiske karakteristika i artiklen *Folk and Feudal Societies*, *The American Journal of Sociology* vol. LVIII, no. 3, 1952.
45. Foster erklærede senere, at når han og Redfield tidligere havde talt om folkekultur, så havde de reelt ment bondekultur, George M. Foster: *What is a Peasant?*, s. 4.
 46. George M. Foster: *What is Folk Culture?*, *American Anthropologist* vol. 55, no. 2, 1953, s. 159.
 47. Robert Redfield: *Peasant Society and Culture* s. 41ff.
 48. George M. Foster: *Peasant Society and the Image of Limited Good*, *American Anthropologist* vol. 67, no. 2, 1965, s. 293ff.
 49. George M. Foster: *Interpersonal Relations in Peasant Society*, *Human Organisation* vol. 19, no. 4, 1960-61, s. 174ff.
 50. James R. Gregory: *Image of Limited Good, or Expectation of Reciprocity?* *Current Anthropology* vol. 16, no. 1, 1975, s. 73.
 51. Sst. s. 178. For en kritik af Fosters teoridannelse, se: Oscar Lewis: *Some of my best friends are peasants*, *Human Organisation* vol. 19, no. 4, 1960-61; Julian Pitt-Rivers: *Interpersonal Relations in Peasant Society: A Comment*, *Human Organisation* vol. 19, no. 4, 1960-61; David Kaplan & Benson Saler: *Foster's »Image of Limited Good«: An Example of Anthropological Explanation*, *American Anthropologist* vol. 68, no. 1, 1966; John W. Bennett: *Further Remarks on Foster's »Image of Limited Good«*, *American Anthropologist* vol. 68, no. 1, 1966; Steven Piker: *»The Image of Limited Good«: Comments on an Exercise in Description and Interpretation*, *American Anthropologist* vol. 68, no. 5, 1966; John G. Kennedy: *»Peasant Society and the Image of Limited Good«: A Critique*, *American Anthropologist* vol. 68, no. 5, 1966; James R. Gregory: *Image of Limited Good, or Expectation of Reciprocity?* *Current Anthropology* vol. 16, no. 1, 1975; George M. Foster: *A Rejoinder to the Comments*; *Human Organisation* vol. 19, no. 4, 1960-61; George M. Foster: *Reply to Kaplan, Saler, and Bennett*, *American Anthropologist* vol. 68, no. 1, 1966; George M. Foster: *A Second Look At Limited Good*, *Anthropological Quarterly* vol. 45, no. 2, 1972; George M. Foster: *Comment on »James R. Gregory: Image of Limited Good, or Expectation of Reciprocity?* *Current Anthropology* vol. 16, no. 1, 1975.
 52. Eric R. Wolf: *Bønder. En socialantropologisk oversigt over bondesamfundets udvikling*, Kbh. 1973.
 53. Sydel Silverman som ovenfor anført s. 61ff. For en oversigt over Eric R. Wolfs faglige udvikling og hans arbejde med at opstille typologier over, og begreber om, bondesamfund, se desuden William Roseberry: *The Cultural History of Peasantries*, i: Jane Schneider & Rayna Rapp (eds.): *Articulating Hidden Histories. Exploring the Influence of Eric R. Wolf*, 1995, s. 51-66.
 54. Julian Steward: *Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear Evolution*, Urbana 1955, s. 37.
 55. Eric R. Wolf: *Peasant Wars of the Twentieth Century*, NY 1969, s. XIV. For en kritik af Wolfs erhvervsorienterede definition, se f.eks. Willem van Schendel: *Peasants as Cultivators? Problems of Definitions*, *Peasant Studies* vol. 5, no. 2, 1976, s. 16f.
 56. Sst., s. 58.
 57. Det er forståeligt, siger Wolf, hvis en bonde indstiller sit produktive arbejde med jorden, når først hans kalorieminimum og hans udskiftningsfonds er sikrede. F.eks. er Kuikure-indianerne ved Amazonas i stand til at opnå deres kalorieminimum og udskiftningsfond ved blot at arbejde treogenthalv time hver dag, og de arbejder ikke mere end det. Der findes nemlig hverken tekniske eller sociale grunde til at de skulle føje ekstra timer til deres daglige arbejdsbudget. En produktion der overskrider det for kaloriebehovet og udskiftning nødvendige niveau følger i stedet sociale incitamenter og diktater. Dette er, fremhæver Wolf, en særdeles vigtig pointe indenfor den økonomiske antropologi. Der findes nemlig forskere som hævder, at fremkomsten af et overskud sætter en yderligere udvikling i gang, mens der omvendt er andre der holder på, at potentielle overskud er universelle, og at det derfor er de institutionsmæssige midler, hvormed de mobiliseres, som tæller, *Bønder* s. 14.
 58. Sst., s. 13ff.
 59. Sst., s. 31ff.
 60. De vigtigste former for neotekniske økolyper er 1) specialiseret havebrug, 2) mejeribrug, 3) »blandet landbrug«, og 4) tropeafgrøder og plantagedrift. Den neotekniske økotype kan således placeres på et ikke nærmere angivet sted i et kontinuum mellem bonde og farmer, *Bønder*, s. 49f.
 61. George Dalton: *Peasantries in Anthropology and History*, *Current Anthropology* vol. 13, no. 3-4, 1972, s. 400ff.
 62. Sidney W. Mintz: *A Note on the Definition of Peasantries*, s. 100.
 63. Den polske etnolog Kazimierz Dobrowolski mener, at én af årsagerne til den udbredte »landsbyantagisme«, hvor fremmede mødtes med mistro og de unge sloges med unge fra andre landsbyer, lå i den enkle forestilling, at man måtte skabe en barriere for fremmede, således at de ikke kom ind i landsbyen.

- De fremmede kunne jo risikere at få fingre i landsbyens jord gennem ægteskab med en lokal pige, og jord var en mangelvare i landsbysamfundet. K. Dobrowolski: *Peasant Traditional Culture*, i: T. Shanin (ed.): *Peasants and Peasant Societies*, 2. udg., 1987, s. 274.
64. T. Shanin: *Peasantry as a concept*, i: T. Shanin (ed.): *Peasants and peasant societies*, 2. udg. 1987, s. 2-5.
 65. Sidney W. Mintz: *A Note ...*, s. 94. Den danske etnolog Palle Ove Christiansen demonstrerer desuden i sin disputats, *A manorial World* fra 1996, hvorledes denne heterogenitet kom til udtryk i et sjællandsk godsområde i perioden 1750-1980.
 66. Se f.eks. Tamás Hofer: *Agro-Town Regions of Peripheral Europe. The Case of the Great Hungarian Plain*, *Ethnologia Europaea* XVII, I – 1987.
 67. I de schweiziske bjergområder fandtes der i slutningen af 1200-tallet frie bondesamfund, som var uafhængige af al godsherremagt. Tre kantoner indgik år 1291 et forbund rettet mod den Habsburgske fyrstehæder. Fem nye forbund tilsluttede sig i 1300-tallet. I 13- og 1400-tallet lå disse bondesamfund i stadig konflikt med verdslige og kirkelige herrer, som gjorde krav på rettigheder af en eller anden slags over dem. Sædvanligvis sluttede de heftige stridigheder med aftaler, som anerkendte disse bondesamfunds uafhængige stilling. Der var fremfor alt to årsager til deres fremgang. Den ene var organisationsevnen. Den anden var, at de Schweiziske bønder udviklede en kampteknik og taktik som gjorde, at fodfolk kunne stå imod rytterhære. De bevæbnede sig med seks-syv meter lange spyd. Hermed slog de bl.a. de Habsburgske riddere i slaget ved Morgarten år 1315. De Schweiziske bønders fremgang var ikke typisk for Europa, men den viser at det ikke var noget naturnødvendigt, at bønder skulle styres og udnyttes af herrer. De Schweiziske bønder kunne også have givet deres kolleger recepten på fremgang: organisation og effektive våben, Kåre Lunden: *Europa i kris 1300-1500*, Bra Böckers Världshistoria bd. 6, 1984, s. 83.
 68. T. Shanin: *Defining peasants. Essays concerning rural Societies, exopolary Economies, and learning from them in the contemporary World*, Oxford 1990, s. 41ff.
 69. Robert Redfield: *Peasant society and culture*, s. 40.
 70. For en diskussion af de forskellige måder at anskue og definere bondesamfund på, se f.eks. Clifford Geertz: *Studies in peasant life: community and society*, *Biennial Review of Anthropology* 1961, s. 1ff og Sydel Silverman: *The Peasant Concept in Anthropology*, *The Journal of Peasant Studies* vol. 7, no. 1, 1979, s. 49-69.
 71. Rodney Hilton: *Bond Man made Free. Medieval Peasant Movements and the English Rising of 1381*, London 1973, s. 25 (min oversættelse).
 72. Fridlev Skrubbeltang: *Den danske bonde 1788-1938*, Kbh. 1938, s. 242.
 73. *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* bd. 2, Kbh. 1957, s. 84ff.
 74. Steen Busck: *Landbohistorien i Skrubbeltrang* fodspor, *Den jyske Historiker* nr. 75/76-1997: Mangfoldighedens pris. Dansk faghistorie – en status, s. 83. Thomas Højrup og Palle O. Christiansen er nu ikke antropologer, men derimod etnologer.
 75. Erik Helmer Pedersen: *Det grønnes – men gror det? Dansk Landbohistorie og det reformerte landbrug I-II, Fortid og Nutid* 1-2, 1999, se hefte 1, s. 30 vedr. Helmer Pedersens overvejelser om etnologi.
 76. Bjarne Stoklund: *Europæisk etnologi mellem Scylla og Charybdis, Fortid og Nutid* bd. 24, 1969-71, s. 663f.
 77. Sst.
 78. Stoklund: *Europæisk etnologi*, i: Povl Johs. Jensen (red.): *Københavns Universitet 1479-1979 bd. XI: Det filosofiske fakultet 4. del*, Kbh. 1979, s. 107ff.
 79. Orvar Löfgren: *Historical perspectives on Scandinavian peasantries, Annual Review of Anthropology* vol. 9, 1980, s. 187.
 80. Bjarne Stoklund: *Europæisk etnologi*, i: Povl Johs. Jensen (red.): *Københavns Universitet 1479-1979 bd. XI: Det filosofiske fakultet 4. del*, Kbh. 1979, s. 107ff.
 81. Palle O. Christiansen (udg.): *Fire landsbyer. En etnologisk rapport om nutidige livsformer*, 1980. Senere har Christiansen beklaget denne type »nytteforskning«, hvor etnologen agerer som samfundsingeniør og hvor man kan risikere at blive presset ind i et politisk skema, der på sigt ikke er videnskabeligt tilfredsstillende, se Palle O. Christiansen: *Kultur og historie. Bidrag til den etnologiske debat*, Kbh. 1995, s. 137f.
 82. Palle O. Christiansen: *A manorial world. Lord, peasants and cultural distinctions on a Danish estate 1750-1980*, Kbh. 1996.
 83. John Langton: *The Historical Geography of European Peasants, 1400-1800*, i: Tom Scott (ed.): *The Peasantries of Europe from the Fourteenth to the Eighteenth Centuries*, London 1998, s. 373.
 84. Jack M. Potter, May N. Diaz & George M. Foster (eds.): *Peasant Society. A Reader*, Boston 1967.
 85. Dette kan man bl.a. forsikre sig om ved at læse de halvårslige specialelister, der publiceres i det humanistiske fakultets studenterorgan *Humanist*. Bladet kan findes på Københavns Universitets humanistiske fakultets hjemmeside.